

Ta känslorna på allvar

Konstnärliga metoder i gestaltade livsmiljöer

Erik Hjälmborg & Axel Lundgren

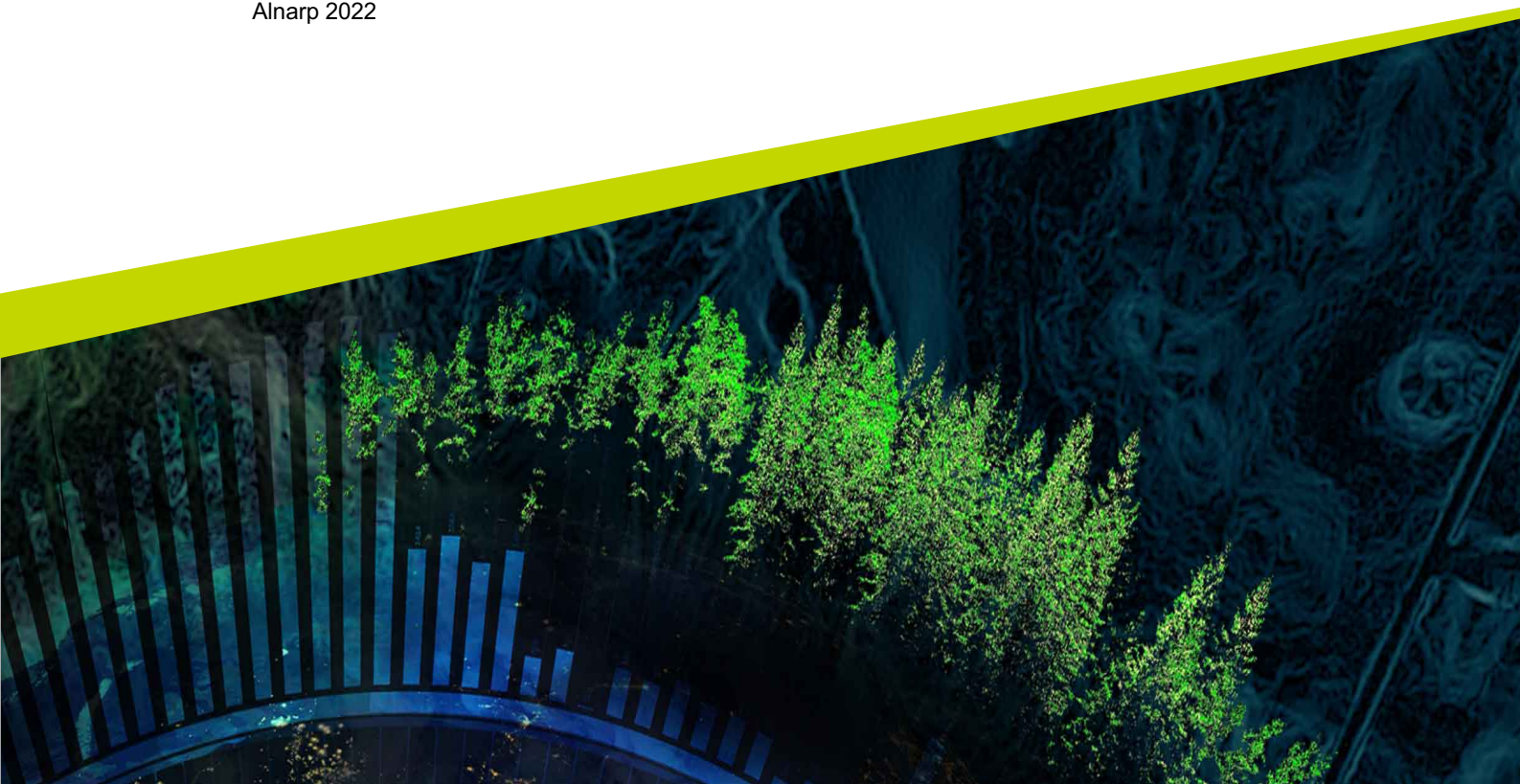
Examensarbete/Självständigt arbete • 30 hp

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Hållbar stadsutveckling, ledning, organisering och förvaltning – mastersprogram

Alnarp 2022

Ta känslorna på allvar. Konstnärliga metoder i gestaltade livsmiljöer

Trust your intuition. Artistic methods in designed living environments

Erik Hjälmborg & Axel Lundgren

Handledare: Maria Kylin, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator: Victoria Sjöstedt, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Biträdande examinator: Johan Wirdelöv, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: A2E
Kurstitel: Självständigt arbete i hållbar stadsutveckling
Kurskod: EX0859
Program/utbildning: Hållbar stadsutveckling, ledning, organisering och förvaltning-mastersprogram
Utgivningsort: Alnarp
Utgivningsår: 2022

Nyckelord: Omätbar, sinnlighet, estetisk erfarenhet, konstnärliga metoder, pragmatism, new public management, pedanteri, gestaltad livsmiljö, ratio-intellectus, subjektivitet, analys genom syntes, dikotomi

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Tack

Tack till vår handledare Maria Kylin för att du har tagit oss på allvar och väglett oss i ett snårigt ämne som många säkerligen skulle uppfatta som rent flum. I den mån det har varit möjligt har du givit vårt arbete riktning och struktur utan att hämma eller förminska den ursprungliga idén. Vi vill också rikta ett stort tack till våra respondenter Aron Aspenström, Hanna Negash, Anna Nordquist Andersson och Mats Persson. Tack vare er har vi fått många insikter och bredare förståelse för vårt ämnesområde.

Erik Hjälmborg & Axel Lundgren
Malmö, Maj 2022

Abstrakt

I den här uppsatsen undersöker vi ett perspektiv på stadsutveckling där konstnärliga metoder får mer utrymme. Syftet är att undersöka hur konst kan användas för att belysa omätbara värden i gestaltade livsmiljöer. Vår tes är att omätbara värden inte får det utrymme som behövs på grund av effektivisering och vinstjakt. Vi argumenterar från teorin att vi ser en utbredning av NPM (New Public Management) i Sverige inom vilket mätbara värden är det enda som förstås. De omätbara värdena vi efterfrågar handlar ibland om välmående, men det är också känslor. Hur det känns att gå på en gata och hur upplevelsen av en offentlig miljö känns för den individuella människan. Vi konstaterar att det finns ett behov av att belysa omätbara värden och att konst kan vara ett sätt att göra det på. Konsten behöver alltså få en viktigare plats i stadsutvecklingen. Vi ser också att det kan vara svårt att implementera konstnärliga metoder eftersom systemet efterfrågar mätbarhet och att det kräver mycket av den individuella planeraren och arkitekten att våga utmana dessa system. Vi bygger upp en teoretisk tolkningsram vilken vi använder som ett analysverktyg för att testa vår tes genom intervjuer. I intervjuerna har vi pratat med professionella utövare inom konst, arkitektur, regional planering men också Domkyrkan i Lund. Vi tittar också på arbetet med Råängen, ett projekt med ambition att föra in konsten som en integral del i utformningsarbetet.

Vi konstaterar att konstnärliga metoder skulle behöva ingå i det grundackord som sätter ton för hur vi hanterar problemlösning i stadsplaneringen idag. Konst kan då bli en motkraft i samhället som kan hjälpa oss hantera icke-vetande i en planering som annars syftar till att skapa bestämdhet kring framtiden.

Nyckelord: Omätbar, sinnlighet, estetisk erfarenhet, konstnärliga metoder, pragmatism, new public management, pedanteri, gestaltad livsmiljö, ratio-intellectus, subjektivitet, analys genom syntes, dikotomi

Abstract

In this essay, we investigate a perspective on urban development where artistic methods are given more value. The purpose is to investigate how art can be used to illuminate immeasurable values in spatial planning. Our thesis is that immeasurable values are not accounted for due to increased efficiency in planning and a pursuit of profit. We base our theory in that we see a spread of the NPM system (New Public Management) in Sweden, within which only measurable values are understood. The immeasurable values we are looking to illuminate could be well-being but are also emotion and feeling. How it feels to walk down a street and how the experience of the public space feels for the individual person. We can state that there is a need to illuminate immeasurable values and that art can be a way in which to do it. Art therefore needs to be more impactful within spatial planning. We also see that it can be difficult to implement artistic methods because the system still demands measurability and that it requires a lot from individual planners and architects to challenge these systems. We test our thesis through a theoretical framework which we also use to analyze our interviews. In our interviews we have spoken to professionals within art, architecture, regional planning and the cathedral in the Lund parish. We also look at the Råängen project, a project with the ambition of using art as an integral part in the planning process.

We argue that artistic methods would need to be a part of the basic chord that sets the tone for how we handle problem solving in spatial planning today. Art can then act as a counterforce in society that helps us deal with uncertainty in a planning that otherwise aims to create certainty about the future.

Keywords: Immeasurable, sensuality, aesthetic experience, artistic methods, pragmatism, new public management, pedantry, designed living, environment, ratio-intellectus, subjectivity, analysis through synthesis, dichotomy

Innehållsförteckning

Abstrakt	4
Abstract	5
Intro	7
Prolog	8
Del 1. Bakgrund	9
1.1 Teoretiska utgångspunkter	11
1.2 Syfte & frågeställningar	12
Del 2. Metoder	13
2.1 Meta-metod: Analys genom syntes	13
2.2 Litteraturstudier	14
2.3 Skriftliga dokument Råängen	15
2.4 Platsbesök	15
2.5 Intervjuer	16
2.6 Metoddiskussion	17
Del 3. Idéhistoriskt perspektiv	19
3.1 Vår utgångspunkt & avsiktsförklaring	19
3.2 Den dualistiske Descartes	20
3.3 Förnuftets uppdelning: Ratio & Intellectus	21
3.4 New Public Management	23
3.5 Pedanten	23
 Dystopia – en essä om pedanternas utopi	
 Del 4. Det finns andra sätt att förstå världen	24
Del 5. Teoretisk tolkningsram	27
Del 6. Empiri & resultat	39
6.1. Råängen	39
6.2. Intervjuerna	41
6.2.1 Domkyrkan: Mats Persson	41
6.2.2 Arkitekt: Aron Aspenström	45
6.2.3 Region Skåne: Hanna Negash	50
6.2.4 Konstnär: Anna Nordquist Andersson	54
Del 7. Diskussion och slutsatser	60
7.1 Diskussion	60
7.2 Metodreflektion	65
7.3 Slutsatser	65
Epilog	68
Referenser	69

Intro

Det här examensarbetet har skrivits för masterprogrammet *Hållbar stadsutveckling, ledning, organisering och förvaltning, HSU* - ett samarbete mellan Malmö Universitet, MAU och Sveriges lantbruksuniversitet, SLU Alnarp.

De fenomen vi valt att studera är hur konstnärliga metoder och omätbara värden används och kan främjas i gestaltade livsmiljöer. Arbetet inleds med att ge vår definition för konstnärliga metoder och en introduktion till policyn för gestaltad livsmiljö och dess relevans för arbetet. Därefter presenterar vi relativt kortfattat våra teoretiska utgångspunkter samt arbetets syfte och mål. I våra teoretiska utgångspunkter går vi igenom och motiverar de dikotomier arbetet kretsar runt och teorin dikotomierna rör sig inom. Dikotomierna och de teoretiska utgångspunkterna är någonting som tagits fram och bearbetats under processens gång.

I den andra delen av arbetet går vi igenom de metoder och meta-metoder vi använt oss av. Därefter förs en kritisk diskussion kring hur metoderna påverkat arbetet.

Del tre presenterar ett idéhistoriskt perspektiv som redogör för en historisk och filosofisk problembeskrivning som skildrar vår tolkning och rådande obalans mellan ratio och intellectus. Här redogör vi för hur den historiska bakgrunden påverkat förnuft och vår syn på kunskap idag. Vi argumenterar också för konsekvenserna detta fått för att lyfta fram konstnärliga metoder i stadsutveckling för gestaltade livsmiljöer.

Mellan del tre och fyra gör vi ett litet avbrott genom en mindre essä och vår avsiktsförklaring i vilken de utgångspunkter vi har valt att arbeta med diskuteras. Del fyra beskriver en alternativ syn till det som presenterats genom del tre samt essän. I del fem presenterar vi den teoretiska tolkningsram vi sedan använder som ett analysverktyg för empiri och resultat som kommer i nästkommande del sex. I det sjunde och sista delavsnittet presenterar vi våra slutsatser och för en kritisk diskussion och reflektion kring dessa.

Prolog

Det finns mitt i skogen en oväntad glänta som bara
kan hittas av den som gått vilse.
Gläntan är omsluten av en skog som kväver sig själv.
Svarta stammar med lavarnas askgrå skäggstubb.
De tätt sammanskruvade träden är döda ända upp i topparna
där några enstaka gröna kvistar vidrör ljuset.
Därunder: skugga som ruvar på skugga, kärret som växer.
Men på den öppna platsen är gräset underligt grönt och levande.
Här ligger stora stenar, liksom ordnade.
De måste vara grundstenarna i ett hus, jag kanske tar fel.
Vilka levde här? Ingen kan ge upplysning om det.

Ur "Gläntan" av Tomas Tranströmer

Del 1.

Konstnärliga metoder

I takt med att vi skrivit det här arbetet har vi ganska snabbt kommit till insikt kring hur kontextuellt konstnärliga metoder är. Ju djupare och bredare vi grävt, desto större har mångfalden av perspektiv blivit. För att göra det enkelt för oss har vi alltså redan i inledningsskedet av det här arbetet behövt förklara vår egen ingång och kontext. Vårt synsätt går så klart att ifrågasätta, men syftet är att skapa en tydlighet och ge läsaren ett par glasögon att använda för att enklare kunna ta till sig arbetet. Redan här blir det viktigt att ställa oss själva en fråga. Finns det en skillnad på konst och de konstnärliga metoder som vi undersöker i det här arbetet? Utifrån den frågan behöver vi inledningsvis undersöka hur begreppen konst och konstnärliga metoder skiljer sig åt och vad de har gemensamt.

Så vad är en konstnärlig metod? I viss mån är det ganska meningslöst att definiera. Alla konstnärer använder en egen metod som kommer från konstnärens inre (Dewey 2005). Meningen här är inte att definiera en fast metod som alla konstnärer använder. Vi vill istället undersöka hur (eller om) konstnärskapet skiljer sig från naturvetenskapens matematiska beräkningar. Vi tror inte nödvändigtvis att dessa världar är så väsensskilda från varandra som den rådande allmänna uppfattningen kan göra gällande.

I den första delen kommer vi att presentera den bild av världen som vi väljer att bygga vidare arbetet på. Vår förhoppning handlar därför inte om att fastställa en metod utan att undersöka ett förhållningssätt som kan vara hjälpsamt att ha med sig som planerare. Med det sagt handlar konstnärliga metoder, för oss, om den process som sker när vi går från känsla till konstnärligt resultat. Processen innefattar en undersökande 'approach' där vi behöver lyfta blicken bortom det vi ännu inte vet. Bortom det vi på förhand inte kan kontrollera, där vi behöver känna in det vi undersöker genom våra sinnen och vårt känsloliv. Den här definitionen kan verka intetsägende och svårbegriplig när det formuleras ner på bara några rader. Därmed tror vi att definitionen blir användbar och bäst förstås när den placeras in i den större helhet arbetet utgör kring ämnet konstnärliga metoder.

Gestaltad livsmiljö

På regeringens initiativ presenterades 2018 ett samlat politikområde för det som kallas för "gestaltade livsmiljöer". Politikområdet handlar om en helhetssyn för utformning av våra livsmiljöer; platser vi bor på, där vi arbetar och lever våra liv i största allmänhet. Gestaltade livsmiljöer handlar om att stärka arkitektur, form och design, konst och

kulturmiljö för att hantera och bidra till ett hållbart, jämlikt och mindre segregerat samhälle. Det står formulerat att alla i samhället ska få möjlighet att påverka vårt lands gemensamma miljö (Statens konstråd u.å.). Vi har valt att contextualisera konstnärliga metoder genom policyn för gestaltad livsmiljö eftersom det är ett nationellt politiskt initiativ som på ett tydligt sätt gör anspråk på att försöka tillgodose människans behov och livskvalitet genom konstnärliga värden. Policyn kopplar an till både Agenda 2030, FN:s New Urban Agenda och nationell politik utifrån flera politikområden som exempelvis berör kultur, hållbarhet, samhällsbyggande och folkhälsa. Både på nationell, regional och kommunal nivå (Boverket 2021).

Gestaltad livsmiljö omfattar både ny, gammal och befintlig bebyggelse men också ytorna däremellan - både i stadsmiljö och glesbygd. Människan och hennes behov är utgångspunkten för all planering, utformning och skötsel av dessa miljöer. Processen för gestaltade livsmiljöer påverkar allt från en generell översiktlig skala ner till genomförande och förvaltning. För att uppnå politikområdets mål måste olika kompetenser samarbeta och regeringen har därmed utpekat fyra aktörer som är särskilt viktiga för att skapa denna helhetssyn: Boverket, Riksantikvarieämbetet, ArkDes och Statens konstråd. (Statens konstråd u.å.)

I politik för gestaltad livsmiljö framgår det att "*kortsiktiga ekonomiska övervägande*" inte ska överordnas hållbarhet och kvalitet (Kulturdepartementet 2018). Det trycks också på att konstnärliga värden ska tas tillvara samt att kunskap om design och arkitektur ska spridas. Politik för gestaltad livsmiljö lägger alltså vikt vid att ha med konst i utformningen av framtida utvecklingsprojekt och att de ekonomiska övervägandena inte ska ta överhand. Det finns alltså ett behov av att ta med andra avvägningar i utvecklingen. Det offentliga ska även agera förebildligt i utvecklingen (Kulturdepartementet 2018). Vad det offentliga ska vara föredömliga inom framgår men inte vad det innebär att vara föredömlig vilket gör att formuleringen blir ganska tandlös. I vårt arbete vill vi därför undersöka hur konstnärliga metoder kan vara ett verktyg i stadsutvecklingen och vad det kan ge för värden.

Region Skåne (2018) har formulerat politikområdet i en *Strategi för gestaltad livsmiljö* i syfte att förtydliga sin roll som regional aktör. Strategin visar på vad arkitektur, form och design gör och hur dessa områden formar samhället. Vidare erbjuds verktyg och metoder för att bidra till hållbar samhällsutveckling och individers möjlighet att ta plats i samhället. För att förtydliga sin roll har regionen valt att tolka dokumentet genom att utpeka vissa insatsområden där policyn kan göra särskild nytta på regional nivå. Det kan exempelvis avse ökad samverkan mellan offentlig sektor, näringsliv, idéburen sektor och akademien, men också mer generella insatser som att öka kunskapen om gestaltad livsmiljö och dess betydelse för samhällets utveckling.

1.1 Teoretiska utgångspunkter

För att ge en tydlig överblick kring vilka teorier vi använt och *varför* följer här en introduktion över våra teoretiska utgångspunkter. Vi har valt att kategorisera teorin utifrån tre dikotomier: Ratio - Intellectus; Generellt - Specifikt; Mätbart - Omätbart. Dikotomierna står dock inte för sig själva utan är istället att betrakta som beståndsdelar i den helhet vi valt att tolka som vår teoretiska utgångspunkt. Ratio, det generella och mätbarhet bildar tillsammans den ena sidan av den bild vi vill framföra. Dikotomierna används för att presentera de olika beståndsdelarna så tydligt som möjligt. Trots det är gränsdragningarna inte så väsensskilda och oförenliga som det kan uppfattas utifrån vår diskussion. Det handlar i själva verket om att hitta en balans mellan de båda synsätten för att kunna få en fullständig bild.

Ratio - Intellectus

Med utgångspunkt från författaren och filosofen Jonna Bornemarks böcker *Det omätbaras renässans* (2018) och *Horisonten finns alltid kvar* (2020) lyfter vi fram tre begrepp - ratio, intellectus och icke-vetande. Vi ger en historisk bakgrund och en filosofisk förklaring till den obalans som råder i förhållandet mellan intellectus och ratio och vilka konsekvenser det medfört för vårt sätt att se på förnuft, hur vi hanterar icke-vetandet och den planeringsdiskurs vi ser idag. Den historiska bakgrunden börjar i Descartes dualism för att sedan övergå i en redogörelse för pedanternas värld. Teorin kring pedanternas värld kompletteras med Richard Sennetts bok *Den öppna staden* (2018) som ger ett socialpsykologiskt perspektiv för hur vi kan berika våra liv genom planering.

Generellt - Specifikt

Denna dikotomi hänvisar till olika sätt att förhålla sig till kunskap och vad det får för konsekvenser för de val vi gör. Det har även konsekvenser för hur vi tänker att staden fungerar och upplevs.

Den bild vi presenterar utgår ifrån Bornemarks (2020) beskrivning av Aristoteles olika kunskapsteorier, episteme och de praktiska kunskaperna techne och fronesis. Dessa återkommer i vår intervjuanalys för att skapa djupare förståelse för de olika tillvägagångssätt som intervjupersonerna väljer. Episteme står för det generella och techne och fronesis är båda praktisk kunskap som i sig är knutna till det specifika. Till detta kommer en beskrivning av erfarenhet utifrån John Deweys (2005) tolkning av begreppet och dess relevans i att skapa den praktiska kunskapen. Erfarenhet har också relevans för konsten då Dewey (2005) menar att det är i den estetiska erfarenheten som konsten uppstår.

Vilken kunskapssyn vi väljer har som sagt konsekvenser för vår syn på staden. För den förståelsen blir subjektivitet och objektivitet viktiga begrepp. Den generella synen vill skapa en objektiv bild av en stad medan den specifika kräver att stadens förstås utifrån en persons subjektiva förståelse och upplevelse.

Mätbart - Omätbart

Teorierna kring det mätbara och det omätbara redogör för konsekvenserna av vad ratiofixering, kravet på mätbarhet och kontrollerbara resultat medfört i den rådande planeringsdiskursen. För att förklara mätbarhet utgår vi från teoretiska begrepp som New Public Management (hädanefter NPM), pedanten och kontrollsamhället.

Det omätbara hänger tätt samman med vad Bornemark (2018, 2020) beskriver som att ha en relation till icke-vetande och kunskap bortom horisonterna. Det omätbara berörs också genom konstnärliga metoder. I den här uppsatsen tolkas konstnärliga metoder genom teori från olika perspektiv som tillsammans skapat en helhet att förstå konstnärliga metoder på. Krupinska belyser konstnärliga metoder genom sin bok *Att skapa det tänkta* (Krupinska 2016) som lyfter fram arkitekters och designers metod *analys genom syntes* för att gå från idé till färdigt resultat. Genom Allmendinger (2017) och Dewey (2005) argumenterar vi också för *pragmatismen*, ett nödvändigt filosofiskt förhållningssätt för att möjliggöra för konstnärliga metoder i en lyckad planeringsprocess. Detta kompletteras med Sennetts (2018) socialpsykologiskt teoretiska perspektiv på staden samt ett perspektiv på sinnlighet som lyfts fram (mer eller mindre) av samtliga författare som i någon mening berör det omätbara.

1.2 Syfte & frågeställningar

Vårt arbete syftar till att belysa ett alternativt synsätt än det som råder i dagens samhällsplanering. Genom att föreslå ett alternativ där konstnärliga metoder och sinnlighet får större plats vill vi undersöka hur omätbara värden kan stärkas i gestaltade livsmiljöer.

- *Hur används konstnärliga metoder inom stadsutveckling idag?*
- *Hur kan omätbara värden i gestaltade livsmiljöer lyftas fram med hjälp av konstnärliga metoder?*

Del 2. Metoder

Utifrån vår akademiska disciplin har vi valt att utgå från metoder som både följer ett examensarbets traditionella struktur men som också möjligen avviker något i viss bemärkelse. Då arbetet belyser både språket som metafor och samtidigt lyfter sinnliga värden bortom de begränsningar som en traditionell teoretisk uppsats innefattar vill vi lyfta fram metoder som gör det möjligt att komplettera “vanliga” metoder och reflektera över hur vi själva väljer att angripa arbetsmetoden. Konstnärliga metoder inbegriper så många fler dimensioner än att endast låta sig reduceras till att lyfta fram budskap genom språket varpå vi har valt att försöka förstå ämnet genom att själva utgå från vissa av de metoder som används för att skapa konst och låta det sinnliga vara närvarande. Under arbetets gång har vi bland annat inspirerats av hur Krupinska (2016) beskriver arkitekternas designprocess som en analys genom syntes, ett förhållningssätt där ingången för att förstå ett designproblem utgår från att försöka lösa och förstå problemet på samma gång, för att sedan kontinuerligt förädla den färdiga produkten.

Vårt arbete har sin grund i den verklighetsbeskrivning som Jonna Bornemark presenterar i sina böcker (2018, 2020). Där beskriver hon hur vårt medvetande är uppdelat i intellectus och ratio, där intellectus kopplas till konst och praktisk kunskap, och ratio kopplas till vetenskap och teoretisk kunskap. Samhället idag värderar dessa förhållningssätt olika där praktisk kunskap väger lättare än den teoretiska (Bornemark 2018, 2020; Flyvbjerg 2006). Med hjälp av John Dewey (2005) pekar vi på att konstnärliga metoder är en typ av praktisk kunskap som idag undervärderas i samhället. Detta har varit en viktig utgångspunkt i vårt arbete för att förstå hur konstnärliga metoder kan vara ett viktigt verktyg i gestaltad livsmiljö.

I politik för gestaltad livsmiljö (Kulturdepartementet 2018) beskrivs att arkitektur och konst är just praktisk kunskap och att detta måste beaktas och få utrymme när vi utformar vår fysiska miljö. För att förstå hur det kan användas har vi genom våra metoder (i den utsträckning ett teoretiskt arbete tillåter) använt oss av praktisk kunskap i framställandet. Från detta resonemang anser vi att det bör finnas ett slags samspel mellan metoderna där arbetet hela tiden förändras i takt med att resultatet påverkas och förändras under arbetets gång. I arbetet använder vi oss av olika metoder som genomförs i vad som skulle kunna ses som både en “vanlig” metodanvändning och s.k. meta-metoder. Metoderna består av litteraturstudier, dokumentstudie, intervjuer och analys genom syntes.

2.1 Meta-metod: Analys genom syntes

Analys genom syntes är en metod som beskrivs av Jadwiga Krupinska i boken *Att skapa det tänka* (2016). Metoden används för att lösa designproblem som ofta är för vagt

definierade för att på förhand ha en lösning (Krupinska 2016). Analys genom syntes sker episodiskt genom försök att definiera vad problemet är.

- 1) Intellekтуella rörelser sker fram och tillbaka mellan områden av intresse som kan innefatta så väl arkitekturens form som värderingar, strukturer och andra tekniska aspekter.
- 2) Perioder av ohämmad spekulering åtföljt av kontemplativa perioder då designern överblickar situationen.
- 3) Organisationsprinciper, som lever sitt eget liv, involveras i varje episod; En dialog mellan designern och situationen blir tydlig.
- 4) Processens episodiska karaktär avtar när problemet blir bättre definierat och avgränsat.

Om designern ersätts av författarna och arkitekturen med examensarbetet så går det att finna stora likheter med hur vi valt att lägga upp vårt skrivarbete. Processen har inneburit ett brett intresse för problemet och en insamling som karaktäriserats av ohämmad spekulering och kontemplation fram tills att problemet framträtt allt tydligare för oss.

Ett exempel på analys genom syntes som ligger nära till hands är processen att skapa och formulera ett syfte för examensarbetet. Genom att formulera syftet för arbetet omformuleras också arbetets riktning vilket leder till nya insikter kring ämnet. Genom denna process sker också en definition och en avgränsning kring vad syftet inte ska innefatta. Trots osäkerheter kring syftets slutgiltiga form ges utrymme att hantera just denna osäkerhet. Med denna insikt krävs också omdöme och en tro på sig själv för att övervinna osäkerheter. Exempelvis kan för stor självkritik leda till passivitet och handlingsförlamning (Krupinska 2016). Genom processen omformuleras och förfinas syftet för att slutligen nå någon typ av fulländning inom den givna tidsramen.

Anledningen till att vi kallar detta för meta-metod är följande. Samtidigt som den beskrivs i arbetet som en designmetod för att hantera odefinierade problem, så har den använts av oss som en metod i vår egen undersökning. Vår ambition är att samtidigt som metoden undersöks så testas den av oss i de olika delarna i vårt arbete. I viss utsträckning gäller det även för de andra förhållningssätten som vi presenterar i vår teoridel. Här är bland annat pragmatism, subjektivitet, estetisk erfarenhet och en relation till icke-vetande viktiga principer. Vi analyserar vår egen process med hjälp av dessa koncept för att förstå hur de kan fungera i praktiken.

2.2 Litteraturstudie

Från en tidigare kurs vi båda läst från vårt kandidatprogram (Fysisk planering vid Blekinge Tekniska Högskola, Karlskrona) kom vi att bli intresserade av hur konstnärliga metoder och omätbara värden kunde inbegripas i en planeringskontext. Vår handledare gav oss tre litteraturtips som varit tongivande för arbetet. *Det omätbaras renässans* (Bornemark 2018), *Horisonten finns alltid kvar* (Bornemark 2020) och *Att skapa det tänkta* (Krupinska 2016) har tillsammans utgjort grunden för vårt teoripaket. Urvalet av den övriga litteraturen har därefter gjorts allteftersom ämnesområdet omdefinierats och arbetets frågeställning omformulerats. Urvalsprocessen har skett utforskande med blicken mot horisonten (Bornemark 2020) i syfte av att lära oss något nytt. I denna process har vi läst olika litteratur samtidigt för att sedan föra samtal kring innehållet

med varandra. Samtalen har varit mycket viktiga för att skapa en gemensam bild och ett språk för det som vi försöker förstå.

Ur samtalen har det uppstått synteser där vi funnit gemensamma teman och poänger vilket fört processen vidare i det teoretiska urvalet. Detta har bidragit till ett sammanhållet teoripaket där flera av författarna refererar till varandra och samtidigt berör liknande ämnesområden som är relevanta utifrån olika perspektiv.

Utifrån vår teoretiska inläsning och samtal identifierade vi tre dikotomier (ratio-intellectus, generellt-specifikt och mätbart-omätbart) som vi har använt för att tydliggöra och diskutera vår förståelse för konstnärliga metoder och vad de kan bidra med för insikter till gestaltad livsmiljö. Dikotomierna utgör de pelare som bygger upp valven vi rör oss inom. Dessa utgör en viktig del i analysen och används som ett pedagogiskt verktyg senare i diskussionen. Med hjälp av det vill vi förstärka vad vi tolkar som en uppdelning i samhället där bara den ena sidan är accepterad.

Med hjälp av dikotomierna skapade vi en analysram som vi utgick från i intervjuerna. Med hjälp den kunde vi identifiera olika teman och viktiga resonemang hos våra intervjupersoner. Dikotomierna används som ett sätt att strukturera upp de olika perspektiven i intervjuerna och diskutera hur de kan sammanföras igen.

2.3 Skriftliga dokument Råängen

I vårt fall har studien avsett broschyrer som syftat till att marknadsföra Hage i Råängen (Domkyrkan u.å.), projektets webbplats (Ferne & Ford u.å.), Lund kommuns webbplats för Råängen (Lunds kommun 2022) och Domkyrkans *Vision för utvecklingen på Brunnsbög* (White Arkitekter 2015). Det är viktigt vid genomförandet av studien att förhålla sig kritiskt och inte selektivt välja ut material som stödjer ens egna världsbild (Patel & Davidson 2011). Valet att titta närmare på Råängen kan ses som ett sätt att stärka vår egen världsbild eftersom projektets genomförande ligger väl i linje med den teori vi tagit fram.

Syftet med att titta närmare på Råängen och dess skriftliga dokument är att få en djupare förståelse för de val och processer som sker i utvecklingen av platsen. De skriftliga dokumenten är en viktig källa för att förstå vilka åsikter och värden som ligger bakom besluten (Eisenhart 1989). Råängen skiljer sig, inte bara från hur området Brunnsbög ska exploateras utan också för att projektet utforskar hur konst och sinnliga värden får spela en avgörande roll för markanvändningen.

Studien inbjuder till en kombination av forskningsmetoder för att få en helhetssyn. Tillsammans med de andra metoderna placerar det vårt arbete i något konkret. Vi ser det som en styrka i ett annars snårigt ämne där kvantitativa metoder är svåra att tillämpa för att analysera konstnärliga metoder. Kombinerat med övriga metoder tror vi studien ger en kumulativ effekt i att skapa en djupare och mer dynamisk helhetssyn.

2.4 Platsbesök

Utöver läsning av skriftliga dokument har vi gjort ett platsbesök för att skapa djupare förståelse för dokumenten och intervjun. Platsbesöket gjordes efter intervjun med Mats Persson som är en av de ansvariga för projektet. Syftet var att uppleva och känna in de sinnliga värden som är så viktiga för projektet. Under platsbesöket tog vi bilder och försökte fånga de delar som Mats och de olika dokumenten beskrivit på ett konstnärligt sätt.

Platsbesöket skedde förutsättningslöst utan någon analysmetod som till exempel den som skapats av Kevin Lynch (1964). Denna metod finns dock med oss sedan tidigare då vi använt den under tidigare utbildning. Platsbesökets huvudsyfte var att uppleva platsen. Lynchs metod är dock intressant då det är en ny plats där ett landmärke varit det första som uppförts för att skapa den struktur av element som undersöks i den metoden (Lynch 1964).

2.5 Intervjuer

I intervjuerna har vi pratat med professionella utövare inom konst, arkitektur, regional planering men också kyrkan. Två är dessutom verksamma som lärare inom sina kompetenser. Detta har gjort det nödvändigt med semistrukturerade frågor, dels på grund av yrkesutövares olika erfarenheter, dels på grund av att vårt ämne i sig tolkas olika beroende på kontext. Vi har därför haft en mycket öppen ingång genom att inledningsvis fråga de intervjuade kring deras tankar relaterat till ämnesområdet.

En av anledningarna till att vi drogs till intervjun som metod är att den ligger nära konsten i sitt genomförande (Kvale 1997). Intervjun kan också ses som en 'experience' (Dewey 2005). Experience och estetisk erfarenhet är återkommande koncept i arbetet som blivit viktiga för vår förståelse av konstnärliga processer. Den estetiska erfarenheten uppstår i intervjun genom den skiftande karaktären hos både intervjuare och den intervjuade beroende på hur de båda använder sitt kroppsspråk, meningsuppbyggnad och attityd (Dewey 2005). Språket och orden kan ge olika betydelse beroende av exempelvis betoning och intensitet vilket förändrar känslorna i intervjun. Genom sina egna känslor kan intervjuaren läsa av och se den intervjuades karaktär. Det innebär att intervjun medför en viss osäkerhet kring hur utfallet blir. Genom egna erfarenheter försöker intervjuaren placera in det den intervjuade försöker förmedla i den kontext denne vill förstå det inom. Från det avgörs sedan hur väl svaren stämmer överens med den ursprungliga idén. Denna osäkerhetsfaktor och 'experience' är enligt Dewey (2005) ett sätt att förhålla sig till konst. Trots vår begränsade erfarenhet som intervjuare har dessa insikter varit intressanta att ha med i bakhuvudet i relation till konstnärliga metoder.

Kvale (1997) tar upp två olika metaforer för hur intervjurollen kan se ut. Dessa är forskaren som malmletare, forskaren ställer frågor och letar efter malmen i svaren som ges av intervjupersonen. Det finns en föreställning i denna bild att intervjupersonen sitter på viktig kunskap i form av omedvetna meningar och uttalanden som sedan objektivt kan användas inom forskningen. Den andra synen är mer postmodernistisk där intervjuaren/forskaren ses som en resenär som under resans gång skapar sig kunskap och förståelse för problemet och sin egen inställning. Resan är i detta fall mer dubbelriktad än metaforen för malmletaren. Intervjuerna leder vidare resan, förändrar och utvecklar forskaren för att mot slutet nå ny kunskap eller förståelse för problemet. För att kunna genomföra denna typ av intervjuer krävs stor skicklighet och yrkeskunnighet (Kvale 1997). Vår egen kunskap och erfarenhet av intervjuer är relativt begränsad, vi har därför behövt vara medvetna om våra egna begränsningar för att kunna genomföra det så bra som möjligt. Ett av sätten vi gjort det på är vara inlästa på det ämne vi ska prata om (Denscombe 2016).

Även intervjuerna har karaktäriserats av vår meta-metod, analys genom syntes. Innan intervjuerna har dessa episoder rört sig genom vårt arbete med att ta fram frågorna. Under intervjuerna genomgicks sedan alla stadier i mikroformat, där framför

allt den första och sista episoden var tydligast. Att ha med sig detta tankesätt in i intervjuerna har hjälpt oss att vara öppna och undersökande i intervjusituationen. Utifrån de roller som Kvale (1997) beskriver så har vi i någon mån använt oss av båda. Beroende på intervju märkte vi hur vi fick olika roller, med Aron var det mer av en resa, och med Hanna var vi mer lika malmletaren.

De personer vi intervjuar representerar alla (förutom Anna som representerar sig själv som konstnär) en organisation eller företag i någon mån. Det behöver därför göras en avvägning om det som sägs är personliga åsikter eller något som kommer från organisationen. I analysen av intervjuerna har vi utgått ifrån dikotomierna. Analysen har skett genom samtal mellan oss som författare, där vi vänt och vridit på det som sagts. Intervjuerna transkriberades för att vi skulle kunna överblicka det som sagts. De olika svaren som vi fått har vi sedan placerat inom dikotomierna för att se på vilken del av spektret de hamnar inom. Vi diskuterar sedan hur det kan användas för att förstå hur konstnärliga metoder används inom stadsutveckling. Vi undersöker också hur vi med hjälp av svaren kan se vilka delar som kan användas för att hitta en balans mellan dikotomierna.

Våra tolkningar av intervjuerna ligger sedan till grund för våra slutsatser och reflektioner kring hur konstnärliga metoder kan användas och hur de används. Vi har med hjälp av intervjuerna försökt att identifiera hur dikotomierna fungerar i verkligheten.

2.6 Metoddiskussion

När vi tolkat och analyserat intervjumaterialet har det varit svårt att skilja mellan individ och organisation. Det här är personer som å ena sidan representerar en organisation å andra sidan sig själva. Utifrån det är det svårt att förstå vad som är vad kring olika förhållningssätt och resonemang som intervjupersonen för. Hur hade svaren exempelvis blivit om vi hade frågat någon annan i organisationen? Ett exempel är Hanna Negashs resonemang kring normerande, ska vi förstå det som en förlängning av regionens förhållningssätt eller som Hannas personliga åsikt? Hur påverkar det i sin tur validiteten av intervjumaterialet genom teorin?

Utifrån intervjupersonernas svar gjorde vi ett urval kring det vi ansåg relevant att tolka och analysera genom teorin. Urvalet skedde dels genom att välja ut vissa delar i ett resonemang eller helt bortprioritera frågor och svar från råmaterialet. Från hanteringen av materialet går det att resonera kring om vi valt att ignorera motstridig information som inte passar in i vår verklighetsbild men också hur intervjupersonernas budskap framstår genom att bara ta med vissa delar från ett svar. Att ignorera motstridig information riskerar att bli motsägelsefullt. Det blir speciellt problematiskt då en viktig poäng med arbetet varit att påvisa svårigheten i att förhålla sig till statiska sanningar inom design, konst och arkitektur. Båda sidorna behöver sammanföras för att på något sätt närma sig en tydligare bild av verkligheten. Våra erfarenheter kan begränsa möjligheten att sympatisera med de delar av intervjuerna som vi kritiserar alternativt att vi missar vad som sägs mellan raderna.

Stadsutvecklingsprojektet ute i Råängen är närmast unikt. Genom Domkyrkans något annorlunda "spelplan" ser förutsättningarna annorlunda ut för projektet jämfört med exempelvis en kommunal planeringsprocess. Genom masterprogrammet har vi återkommit till projektet vid olika tillfällen genom föreläsningar och platsbesök innan vi påbörjade det här examensarbetet. Med det har vi haft en bild av projektet och

förväntningar som troligtvis påverkat vår ingång till dokumentstudien. I synnerhet eftersom vi utförde den först efter att ha intervjuat Mats Persson och lyssnat in hans inställning som representant för projektet. Det går därmed att spekulera i hur väl vi lyckats förhålla oss kritiskt och inte selektivt valt ut material som passat in med vår egen uppfattning (Patel & Davidson 2011).

Utifrån litteraturstudien har vi byggt upp ett teoripaket som på det stora hela bygger på en enda problembild baserat på Descartes dualistiska filosofi. Det har inneburit en teoretisk förståelse som kan förstås som relativt avgränsad eller till och med snäv för vårt perspektiv. Genom det erkännandet går det att diskutera hur en större mångfald av kritiska teoretiska perspektiv kunnat berika vår teoretiska förståelse för arbetets ämnesområde

Trots att det varit intressant att förhålla sig till meta-metoderna är det rimligt att ställa sig frågan kring dess användbarhet. På sätt och vis utför väl alla någon typ av analys genom syntes eller går in i sina examensarbeten med en pragmatisk 'approach' där arbetet förädlas under tidens gång? Det är svårt att avgöra vad den ökade medvetenheten kring meta-metoderna tillfört för arbetssätt och innehåll.

Att vara två i ett examensarbete har tillfört flera intressanta aspekter som kan diskuteras utifrån en rad olika faktorer. Dels har vi haft möjligheten att kunna läsa mer än var och en för sig. Det har troligtvis bidragit till att vi hunnit bearbeta mer text vilket borde gynna arbetet. Med det sagt kan vi konstatera att det eventuellt kan bli problematiskt när vi ska tolka och förklara teoretiska perspektiv för varandra. Vi har fördjupat oss olika mycket i olika böcker vilket gör att vi ibland behövt tolka och förklara teoretiska perspektiv för varandra för att spara tid. Förmodligen blir en hel del teori både generaliserad och förenklad i denna kommunikativa process.

Som vi skrivit vid flera olika tillfällen i det här arbetet så kan vi aldrig till fullo förstå andras erfarenheter och känsloliv (Bornemark 2020, Filosofiska rummet 2022). Genom den insikten har vi kunnat se att en betydande del av vår arbetsprocess bestått av att försöka se hur våra erfarenheter synkar eller skiljer sig åt. Denna process kan vara både berikande och begränsande.

Del 3. Idéhistoriskt perspektiv

I det här avsnittet ger vi ett idéhistoriskt perspektiv för att förklara vad vår tolkning kommer från angående den obalans som råder mellan intellectus och ratiot samt de konsekvenser som denna obalans inneburit för hur vi värderar förnuft och kunskap idag. Perspektivet utgör en viktig pusselbit till den analysram vi sedan kommer tolka vårt empiriska material genom. I detta avsnitt lyfter vi fram hur det moderna samhället övervärderar rationalitet och det vi kan mäta och kontrollera. Vi missar vad som händer mellan förnuft och kunskap, vilket får konsekvenser för konstnärliga metoder i en stadsutveckling för gestaltade livsmiljöer.

3.1 Vår utgångspunkt & avsiktsförklaring

Genom vårt idéhistoriska perspektiv vill vi ge en bild av vad som ligger till grund för de intressen som driver på utvecklingen för nuvarande. Genom historia och nutid ger vi vår tolkning av hur NPM och neoliberal ideal fått allt större utrymme i samhället. Detta präglar stadsutvecklingen där det blivit svårare att implementera omätbara värden och konstnärliga metoder. I denna verklighet ska policyn för gestaltad livsmiljö försöka stimulera människans livskvalitet genom att stärka våra miljöer genom arkitektur och konst (Boverket 2021).

Vi lever i ett kontrollsamhälle som kräver rationalism, mätbarhet och säkerställda vinstmarginaler för att garantera godkända resultat. I ett sådant system förbises konstnärliga metoder och styrkan i det själsliga vilket får konsekvenser för hur stadsutvecklingsapparaten ser ut idag. Vår utgångspunkt är därför att sinnliga värden och konstnärliga metoder behöver få en starkare roll genom att bli naturligt integrerade i detta system. Även om neoliberalismen och NPM-rörelsen erbjuder oss en värld att leva i så finns det alternativ.

Vi anser att deras värld lämnar mycket att önska. Vi ser hur vinstjakten inom stadsutvecklingen leder till industrialiserat bostadsbyggande. Det rationella som det för med sig ger en opersonlig och monoton stadsmiljö. En stadsmiljö skapad av exakta beräkningar av kostnad och vinst. En uträkning som kräver mätbara värden. Ett fönster slutar vara en viktig estetisk upplevelse i rummet och blir istället en kostnad. Fasaden mot torget blir slätstruken för att möjliggöra effektiva prefabricerade betongelement. Husens funktion är inte längre att tillsammans skapa en livsmiljö utan istället att generera ekonomisk vinning till exploitören.

I det här arbetet vill vi erbjuda en alternativ ingång som lyfter fram en annan syn på samhällsplaneringen, en syn vi tror stärker människans inflytande. Genom analysverktyget föreslår vi ett system där konstnärliga metoder och sinnlighet får större plats. Genom det kan vi återgå till att gestalta livsmiljöer med människan i centrum och fråga byggbolagens vinstmaskiner.

3.2 Den dualistiske Descartes

För att ge en grundläggande förklaring till det ratiopräglade samhället, NPM och vårt stagnerade utforskande inleder vi arbetet genom Descartes. Genom Descartes grundsats ”jag tänker, alltså finns jag” utvecklade han sin välkända filosofi där han ville frångå allt tvivel. Genom tvivel ville Descartes, steg för steg, hitta en säker grund tänkandet kunde bygga vidare på. Med tiden uppnåddes dock en insikt, nämligen att vi inte kan tvivla på att det finns tvivel.

Med begreppen *res cogitans* (jaget) och *res extensa* (den yttre världen) separerar Descartes en insida från en utsida, två substanser som existerar oberoende av varandra. *Res cogitans* är det tänkande tinget som styrs av våra inre principer medan *res extensa* styrs av yttre omständigheter. Med denna förståelse uppstår dualismen, en värld som delar upp det yttre och det inre. Människan beskrivs som en sammansättning av det inre och det yttre där *res cogitans* är vår själ, det tänkande tinget befriat från det materiella medan kroppen ses ett utsträckt ting som kan liknas vid en maskin. Descartes menade dock att jaget och omvärlden inte kunde åtskiljas utan fungerade som en helhet. Trots det förstås kroppen som någonting mekaniskt separerat från själen, det rena tänkandet.

Descartes menade att kroppens mekanik är uppbyggd på fysisk kausalitet. Kausaliteten innebär att hela vår värld kan förstås av en lång kedja av orsak och verkan. Detta händelseförlopp går att förstå matematiskt. Hela universum kan genom denna förståelse spåras tillbaka till några få inledande matematiska villkor. I och med dessa generella villkor flyttas sanningen från det specifika till det generella och med denna insikt förändras också vår syn på livet och själen. Ur dessa villkor uppstår dikotomin där det generella ställs mot det specifika. Den yttre världen förblir ett resultat av mekaniska partikelinteraktioner, främmande för vår inre värld. En relation mellan människa och natur som Bornemark (2018) beskriver som ”*karakteriserad av ett gap*”.

Enligt Descartes kan vi inte betvivla att jaget har en uppfattning om en yttre värld, en säker utgångspunkt att bygga vidare kunskap på. För Descartes handlade allt om just det, att uppnå säker kunskap i en osäker värld. Bornemark (2018) konstaterar att en värld som åtskiljs från subjektiviteten inte längre blir meningsfull. Istället reduceras den ner till ett objekt vi endast kan skapa en nyanserad bild av. Bilden av en värld som en enhet slits därmed itu och skapar ett arv för framtida generationer där kroppen ses som något verkligare än det själsliga, ett begrepp som idag för övrigt är svårt att förstå.

Vi skiljer på det som kan kontrolleras från det okontrollerbara. Bornemark (2020) kallar det här ”*muren mot icke-vetande*”. NPM-rörelsen har misstolkat och generaliserat Descartes filosofi genom att överdriva fokuset på rationalitet och mätbarhet. Det vi inte vet byts ut mot det vi vet för att motverka tvivel och hålla känslolivet i schack. Med det kan vi skapa oss förståelse för dikotomin där det mätbara överordnas det omätbara, en verklighet där konstnärliga metoder blir lidande och där policyn för gestaltad livsmiljö ofrånkomligt stöter på hinder.

3.3 Förnuftets uppdelning: Ratio & Intellectus

När vi skriver om förnuft syftar vi på den typ av förnuft Bornemark (2018) relaterar till genom att dela upp det mänskliga medvetandet utifrån ratio och intellectus. Begreppen är hämtade redan från 1400-talet från renässansfilosofen Nicolaus Cusanus

som menade att vårt tänkande består av tre nivåer - ratio, intellectus och icke-vetande. Dessa tre begrepp är centrala och återkommer som en röd tråd genom uppsatsen.

Redan här blir svårigheten med dikotomin ratio-intellectus tydlig eftersom begreppen är nödvändiga som helhet och inte gemensamt uteslutande. Som vi redan varit inne på värderas begreppen dock olika i vår tid där ratiot blivit ensamt synonymt med förnuft.

Ratio

Ratiot fyller en mycket viktig funktion för vårt tänkande genom att binda samman, generalisera, relatera och abstrahera våra sinnesintryck. I denna process skapar vi förståelse för vår värld. Vi kan skilja svart från vitt, varmt från kallt eller tillskriva olika egenskaper i en enhet som tillsammans hjälper oss förstå att det vi har framför oss är ett träd. Utifrån det kan vi sedan börja räkna träd i en dunge. Ratiot är mycket användbart på så vis. Talen är centrala för ratiot och hjälper oss kategorisera olika erfarenheter under ett och samma begrepp.

Tack vare ratiot kan vi skapa ordning och stabilitet genom de sinnesintryck som strömmar genom vårt medvetande varje dag. Dessa sinnesintryck skulle skapa kaos om det inte vore för ratiots förmågor. Med det sagt kan det verka som att ratiot är den enskilt viktigaste faktorn för vårt förnuft men så är inte fallet. Ratiot egenskaper är inte uttömmande för vår förståelse av den upplevda verkligheten. Utöver dessa egenskaper måste vi också kunna se till ett objekts kärna (*quidditas*), det som bestämmer vad ett objekt är. Dess ”*vadhet*” som Bornemark (2018) kallar det.

För att vår värld inte ska bli kaosartad behöver dessa vadheter generaliseras genom att skapa enheter, med det sagt innebär också denna generaliseringsprocess att olika blir lika. Ratiot hjälper oss att räkna träd i en dunge men kan inte hjälpa oss att förstå om det är granar eller tallar vi räknar. Ratiot kräver riktning, någonting att fästa sin uppmärksamhet vid och är därmed bra för att kvantifiera men oförmöget att se riktningen eller vad riktningen skapas ur. Vi kan här återigen se en koppling till dikotomin för det generella kontra det specifika genom att se till ratiots möjligheter och begränsningar att hantera just dessa vadheter.

Genom ratiots egenskaper skapas vi motsatser till allt i världen genom skillnad från olika vadheter. Det innebär att ratiot aldrig kommer kunna förstå det absolut största eller minsta. Universum är det största vi vet, en oändlighet som ger oss svindel eftersom ratiot inte kan sätta det i motsats till någonting annat. På samma sätt kan ratiot inte förstå det minsta (*minima*), det som inte kan delas upp eller kategoriseras. Bornemark (2018) menar att det är samma sak med det situationsunika. Ratiot kan genom mätbarhet hjälpa oss en bit på vägen för att förstå icke-vetandet men det kommer aldrig fungera enskilt. I denna tolkning är samhällets mani kring ratiot något som hämmar konstnärliga metoder. Metoder som behöver kännas in och bejaka det sinnliga. Detta leder oss in på den andra av förnuftets två delar, intellectus.

Intellectus

Intellectus roll är att fånga upp vadheterna, det specifika och situationsunika som ratiot sedan kan mäta och kategorisera. Utan intellectus skulle världen bli obegriplig och ratiot skulle inte ha några vadheter att fästa sin uppmärksamhet vid. Medan intellectus kan förhålla sig till ratiots kategorier så kan aldrig ratiot förstå intellectus. Genom intellectus fångar vi ett objekts kärna och skapar en relation till det sinnliga.

Då sinnligheten alltid är situationsspecifik innebär det att intellectus har en relation till icke-vetandet.

Genom att introducera begreppet icke-vetandet blir det också här viktigt att introducera det som Bornemark (2020) beskriver som en relation till "*horisonten av icke-vetande*". Horisonten ingår i en metafor av kunskapssökande. Vi bör förhålla oss till att inte veta likt en resa genom en skärgård av små öar. För varje ny ö vi besöker kan vi skaffa oss kunskap om just den ön. Trots det vi vet måste vi resa vidare för att tillskansa oss kunskap om nästa ö. Oavsett hur långt vi färdas finns dock alltid horisonten kvar som en påminnelse om att vi aldrig kommer kunna ta reda på allt. Detta är någonting vi behöver lära oss att leva med, att inte veta - icke-vetandet. Just här blir intellectus egenskaper avgörande. I relation till icke-vetandet hjälper intellectus oss att fånga upp vad som är viktigt och ger med det våra liv mening.

Intellectus måste vara närvarande i känsliga situationer och får en särskilt viktig roll till det levande och världens föränderlighet. Världens rörlighet innebär ständigt nya former och vadheter, något som Bornemark (2018) förklarar genom att beskriva rörelsen i en lavalampa.

Det levandes rörlighet kanske kan liknas vid en mycket långsam lavalampa, vars tillfälliga former vi fångar upp och skapar kategorier ur. Men när detta levande överlämnas till ratiot omvandlas det därmed till något med tydliga definitioner och till en kunskapskategori. Den kunskapsrörelse som intellectus och ratiot genomför innebär alltså en omvandling mellan liv och kunskap.

(Bornemark 2018, 45)

När intellectus trängs undan riskerar ratiot att bli förstelnat och orörligt i skapandet av kategorier. Ratiot och intellectus står i beroendeställning till varandra och fungerar bäst i ett samspel för att skapa en sammanhållen och begriplig värld.

Den dikotomi vi presenterat mellan ratio och intellectus handlar om hur dessa organiserats i samhället. Den snäva tolkningen av Descartes har medfört att ratiot fått en solitär roll för vårt förnuft vilket gör det svårt att hantera icke-vetandet och därmed också det sinnliga. Enligt Bornemark (2020) börjar all ny kunskap genom icke-vetandet där intellectus och känslolivet ger en riktning för vad vi ska undersöka. Genom att skära bort denna del av vårt förnuft blir det omöjligt att skapa nya lösningar eller se det unika i en situation. Denna förmåga är högst relevant inom stadsplaneringen som alltid utgår från unika platser med unika förutsättningar. När ratiot tappar kontakten till intellectus uppstår det som Bornemark (2018) kallar för "*pedanternas siffertyranni*". Hos pedanterna finns inget utrymme för någon annat än det bokstavliga och det generella.

3.4 New Public Management

NPM har vuxit fram genom utveckling av tidigare teorier och praxis inom offentlig administration. Ända sedan slutet av 1800-talet när den moderna administrationen började ta sin form har det utvecklats olika teorier och ideal för hur det offentliga ska förhålla sig till sin roll. Vilken typ av service som ska förmedlas, av vem den ska förmedlas och hur det ska gå till. Gemensamt för de olika teorierna är försök att skapa effektivitet i förmedlingen av dessa olika tjänster och minska korruptionen (Gruening

2001). Det var först under slutet av 70-talet och under 80-talet som NPM började ta form. Det var under Thatcher-regeringen i Storbritannien som NPM först började användas som ett medel i den ökade privatiseringen av offentliga tjänster. NPM fungerade som ett svar på ekonomiska kriser i vilket nedskärningar i budget blev en viktig komponent i effektiviseringen av den offentliga sektorn (Gruening 2001). NPM utgår i stort ifrån rationalitet och evidensbaserad kunskap. NPM är alltså djupt förankrat i ratiot där mätbarhet och säkerställning lett till att intellectus inte får något utrymme. Detta har speciellt konsekvenser för områden som fysisk planering som i grund och botten handlar om människor. Att glömma bort vikten av intellectus i stadsutveckling leder till en ofullständig förståelse för det situationsunika.

Med det ökade kravet på effektivitet kommer också krav på mätbarhet för att kunna säkerställa att pengarna går dit det är tänkt (Bornemark 2018, 2020). Ekonomiska termer spiller över på sektorer som inte nödvändigtvis gynnas av den typen av fokus. Tendenser på detta går att se bland annat i hur målen formuleras i svenska översiktsplaner.

Under 2000-talet har det skett en förflyttning inom svensk översiktsplanering mot att alltmer inkludera nyliberala ideal (Andersen 2020). Det syns i ett större fokus på tillväxt och policyproduktion inom den fysiska planeringen. Det går också att se denna utveckling genom en allt större utbredning av nya planeringsarenor, så kallade 'soft spaces' (Allmendinger 2017). Soft spaces utgörs ofta av olika typer av policydokument och avtal som inte avgränsas av tidigare fastslagna gränser som kommungränser. Dessa dokument används för att effektivisera planeringsprocessen vilket ska leda till ökad tillväxt (Allmendinger 2017; Allmendinger & Haughton 2009; Haughton et al 2012). Tillväxten framställs i svenska översiktsplaner som ett självändamål och som något oemotsägligt (Andersen 2020). Det används liksom hållbarhet som ett generellt mål alla kan skriva under på utan att egentligen veta om det som skapas ger de värdena som var tänkta (Andersen 2020; Tahvilzadeh et al. 2017). Det för med sig en utökning av ett ekonomiskt språk där allt ska kunna visas i termer av ett ekonomiskt värde. Kraven på mätbarhet visar på hur den svenska planeringen alltmer går mot den ena sidan av dikotomin, den mätbara, generella och ratio-styrda delen. De värden som inte kan formuleras (de sinnliga) blir bortglömda och staden bli genom det berövad på viktiga delar.

3.5 Pedanten

Pedanterna styrs av mekaniskt tänkande och stel logik, bortkopplade från intellectus. Genom att exempelvis tolka ord inom dess bokstavliga betydelse istället för att undersöka hur de används i ett sammanhang skapar pedanterna ett andefattigt förhållande till språket. Men det slutar inte där, det går också ut över konsten och tänkandets grundläggande steg. Bornemark (2018) beskriver att pedanterna saknar förståelse för intellectus vilket gör att det svårt att se världen som något annat än statisk. Fixeringen till ratiot övertar makten och lyfter fram en sida av verkligheten på andras kostnad.

I det pedantiska samhället överlever de individer som är bäst på att prioritera effektivitet och kontrollera sina känsloliv. Tillsammans har de framgångsrikt lyckats forma vårt samhälle utifrån sina preferenser. Ny generell kunskap skapas i excelark och genom att vara ständigt uppdaterade kring de senaste styrdokumenterna och

standardiseringarna lever pedanterna i en värld bortom individens ansvar. Hur kan något någonsin vara deras fel som bara efterföljer manualerna?

En pedant kan visserligen njuta av omätbara ting, men att det omätbara skulle kunna utgöra en källa till kunskap är bara trams. Går det inte att mäta bör det separeras med allt var kunskapsproduktion innebär. Vi vet redan allt som är värt att veta. Nu ska bara världen inordnas och anpassas utifrån den vetenskapen.

Pedanterna ser sig troligen som rättvisa, alla ska behandlas lika utifrån samma förutsättningar. Inga undantag ges till de som till synes kan tänkas behöva det. Åtminstone inte om det inte finns en paragraf för undantag i regelverket.

Pedanterna eftersträvar att ständigt öka sitt herravälde över områden som kan kontrolleras. Detta genom att försöka tolka och omarbete kontextuell och komplex information till statiska överblickbara excelark. Det här är pedanternas räddning. Att leva i en kontrollerbar alternativ verklighet och tvinga alla oss andra att leva i denna låtsasvärld således. Men i kontrast till denna låtsasvärld erbjuder livet ett flöde av händelser som inte alltid går att kategorisera i ratiot.

Pedanternas värld är torftig och fri från överraskningsmoment. Istället för att se det unika i en situation vill pedanterna istället finna en lösning utifrån regelverk, bortom lyhördhet och flexibilitet. Men i detta regelverk finns inte förklaringar för alla utmaningar vi finner ute i den mångfacetterade och rörliga verkligheten. Även om situationerna kan verka likadana finns alltid skillnader. Tack vare intellectus har vi människor därför begåvats med att förhålla oss till icke-vetande och situationers unicitet. Bornemark (2018) menar att pedanterna inte behöver förstås som en kategori människor utan istället som en tendens inneboende inom oss alla. Om vi inte använder vårt individuella omdöme riskerar vi att placera sanningen i generella resonemang där intellectus och horisonten mot icke-vetandet förbises.

Dystopia – En essä om pedanternas utopi

Ur askan reser den sig. Som en reaktion på föråldrade ideal. Den smarta staden. Från luften ser den ut som ett paradiset, ett böljande grönt landskap med iögonfallande grafiskt gröna mönster som omsluter husen. Staden känns inbjudande och saknar allt vad som skulle kunna beskrivas som smutsiga slumområden. Från den gamla urbana världen finns här inga synliga spår. Tvärtom, utvecklingen har gått i svindlande fart och lämnat gamla ideal långt bakom sig. Det här är framtidens smarta och attraktiva stad där du kan känna dig trygg tack vare urban teknologi.

Genom teknisk reglering från ett torn kan vi skåda allt som händer i staden, från luftkvalitet till elförbrukning och trafikflöden. Tornet fungerar som en slags cockpit där datortekniker sitter bakom tusentals datorskärmar och följer allt som sker. Det urbana landskapet är planerat och uträknat in i minsta detalj för att möjliggöra bästa möjliga ekologiska effektivitet och sparsamhet. På datorerna kan teknikerna se den exakta mängd koldioxid som absorberas i en viss park. Det är tyst från cockpiten, det behövs inte så mycket tal när mjukvaran arbetar. Ibland kommer ljud från tangentbordet när teknikerna gör en liten notering eller korrigerar något problem som uppstått genom tekniken i det offentliga stadsrummet. Härifrån kan teknikerna läsa av dina beteendemönster för att sedan processa och använda det som feedback för att förfinas stadens tjänster utifrån just dina behov. Men i det böljande gröna landskapet, bakom den mjuka sofistikerade profilen döljer sig ett mörkt faktum.

Genom ett enkelriktat informationsflöde går information från staden till ledningskontoret uppe i tornet. Från sensorer och mobiler kan datorerna se vart vi befinner oss, analysera vårt mönster för att sedan fatta beslut om vilka åtgärder som bör vidtas för stadens utveckling. Bakom en sådan stad finns en centralstyrd politik, en politisk idé om hur vi bör leva våra liv där styrningen är total. I tornet från ovan står nu hela vår stad under ledning av denna teknik. I sann George Orwell-anda styrs staden genom algoritmer, insamlade data och övervakning. En stad som byggts under föreställningen att datorn med sin algoritmiska logik kan skapa invecklade nätverk i staden där människan ska trivas. En homogen stad, gränslöst övervakad utan vare sig demokrati eller mångfald.

Ett paradiset för dataföretag, en mardröm för stadsplanerare. Ja, så beskriver Sennett (2018) den sydkoreanska staden Songdo, ett exempel på den smarta staden, Sydkoreas handelsvapen som skulle locka multinationella företag från hela Asien till att etablera sig på en nästintill oreglerad marknad med låga skatter. Songdo, en stad som beskrivs som "död, spöklik och andefattig" (Sennett 2018) får här utgöra exempel för en dystopi som existerar på riktigt. Smarta städer som Songdo fruktar slumpen. Genom noggranna direktiv och

precision förutses stadens funktioner där livsmiljön gestaltas där utefter. Men vad som idag ses som en smart stad gör oss bara dummare. En förkärlek för användarvänlighet urholkar samtidigt stadens tyngd. Känslan för platsen försvinner när moderna tappningar på Corbusier-liknande ideal à la Plan Voisin för in föråldrade modernistiska målsättningar för att skapa självbärande miljöer.

Människor är olika och handlar därefter. Utvecklingen går vidare och visst stämmer det att sällan åldras något så snabbt som teknologin? Teknologisk effektivitet garanterar inte ekonomisk vinst. Efter den ekonomiska krisen står många byggnader nedsläckta och outnyttjade i Songdo. Denna typ av städer är lyxartiklar där priset stiger för varje dag någonting byggs. Samtidigt gör dessa städer oss också dummare. Genom användarvänligheten medföljer en förutsägbarhet som tar bort all nyfikenhet och förundran. Det är bara att flyta med och undslippa all friktion. "Storebror" reducerar oss genom våra digitala behov och därmed upphör lärandet. När allt flyter på behöver vi inte ifrågasätta eller överväga alternativa tänk-om-scenarion. Med det blir vi också flera erfarenheter och upplevelser fattigare (Sennett 2018).

Det som här refereras till urban teknologi skulle likväl kunna handla om det som Bornemark (2020) beskriver som det förpapprade samhället. Idag sker ju pedanternas förpappring för det mesta genom digitala system. System som skapar stress och frustration. Trots det verkar det som att vi har en övertro på datorns intelligens. Bornemark (2020) tror att det här beror på att vi glömt bort intellectus roll och istället förknippar förnuftet med ratiot. Om ratiot skulle utgöra vår enda måttstock för intelligens skulle datorn vara oss överlägsen. Men vi kan inte jämföra vår intelligens med datorn. I grund och botten handlar det om helt olika typer av intelligenser. Datorn saknar relation till icke-vetande. Den saknar förundran, emotionell intelligens och sensibilitet inför det situationsunika. Den agerar utifrån de vadheter människan tillskrivit den. Hur mycket vi än automatiserar genom datorer kvarstår bristen på mänskligt omdöme. AI:s relation till vadheter är statisk, till skillnad från människan där vår relation till vadheter förändras i takt med livet och oss själva. Vår intelligens är inte sämre än datorns. Ibland luras vi till att tro det genom att bara se till ratiot. I den bästa av världar kan vi samarbeta, men genom en övertro till datorer glömmar vi bort den komplicerade relationen mellan det generella och det unika.

Del 4. Det finns andra sätt att förstå världen

Följer vi hela tidsförloppet från Descartes till idag kan känslan av hopplöshet bli hisnande. Trots att många av oss förmodligen vill förstå dagens samhälle som mer upplyst än under Descartes tidsera tolkar vi det som att flera filosofiska principer följt med och fått negativa konsekvenser för den värld vi ser idag. Det kan kännas som att kapitalismen har oss i ett järngrepp. Men bortom den dualistiska förståelsen finns andra sätt att förstå världen på.

Sett till andra tidsepoker och kulturer, både före och efter Descartes upptäcker vi en rad olika alternativ för hur vi kan förstå vårt tänkande och den värld vi lever i. Bornemark (2018) beskriver exempelvis genom filosofen Giordano Bruno en världsbild där vi är tätt sammanbundna med allt runt omkring oss på ett mer oskiljaktigt sätt än det som dualismen erbjuder.

Genom att förstå alternativa förhållningssätt till dualismen kan vi närma oss ett förhållningssätt till hur konstnärliga metoder kan sammanföra dikotomierna för att gynna gestaltade livsmiljöer.

Schismen mellan själen och materian

Genom Brunos världsbild erbjuder Bornemark (2018) en filosofisk väg som skulle kunna ses som en början till att sammanföra dikotomierna. Bruno lutade åt en världsbild där tingen styrs av inre principer, medan Descartes trodde på att tingen styrdes av yttre orsaker. Vi kan förstå skillnaden genom följande exempel. Antingen förstår vi en fågels instinkt att flyga som en orsak som ligger utanför fågeln som individ, eller så förstår vi flygandet som en inneboende princip i hur fågeln är. Utifrån Descartes är fågeln ett passivt offer för sina instinkter medan Bruno förstår det som att fågeln drivs utifrån en vilja att flyga och bygga bo.

Trots att Bruno lutade mer åt att förstå världen från principens logik bejakade han båda sätten. Poängen med exemplet är att en differentierad syn på orsaker och princip just låter oss se en komplexitet mellan princip och instinkt och att detta inte nödvändigtvis innebär att vi måste separera vårt varande från instinkterna. En av pragmatismens frontfigurer, filosofen John Dewey (2005) beskriver konsten som ett inneboende behov i alla levande ting. Utifrån den förståelsen skulle konsten vara oundgänglig för våra livsmiljöer.

Enligt Dewey (2005) uppstår konsten som ett behov av att lyfta verkligheten och göra den vackrare, intressantare och mer själslig. Detta behov är beroende av förhållandet mellan materian och varelsen. Dewey menar att det inte är så stor skillnad mellan djur och människor. Konsten finns även hos djuren i den meningen att konsten uppstår som ett behov i förhållande mellan materian och varelsen. Fågeln hittar pinnar på marken och bygger ett bo medan människan bygger sitt hem av trä och spik.

Behovet av att uttrycka sig och urskilja sig finns hos både människan och fågeln. Konsten kan därför ses som något som är djupt kroppsligt förankrat som ett behov i alla levande varelser.

I ett ratiobaserat tänkande finns en risk att princip och orsak separeras åt och uppfattas som varandras motsatser. Bruno menade att då verkligheten alltid överflödar våra begrepp kan dessa i slutändan sammanfalla.

Bruno trodde att det oändliga universumet var fyllt med en slags substans, en ”ren luft” eller *spiritus* som innebar att tomrum inte existerade. I denna värld följde materien en animistisk princip. Kortfattat kan denna princip förklaras som att vi alla är besjälade med naturen och inte åtskilda på det sätt som Descartes menade. På ett liknande sätt förklarar filosofen Dag Østerberg (2000) att staden består av sociomateria. Sociomateria skapar fakticiteter som interagerar med kroppens fakticiteter. Dessa uppfattar vi med vår själ och känslorna. I den förklaringen är materien och själen nära sammanbundna och påverkar varandra genom sin närvaro. Hur hade vi gestaltat våra städer om vi hade känt en själslig samhörighet till vår omgivning?

Jadwiga Krupinska, arkitekt och professor emerita i arkitektur vid Arkitekturskolan, KTH skriver i sin bok *Att skapa det tänkta* (Krupinska 2016) en essä om *Ödmjuk självsäkerhet*. Ödmjuk självsäkerhet beskriver hur arkitekten behöver vara lyhörd för människor, miljö och relationerna däremellan. Vi hör bäst när vi glömmer oss själva. Med det uppnås en direkthet till världen, en relation till vår omgivning som kan liknas vid Brunos världsbild.

Att ödmjukt reducera sig själv. Att identifiera sig med det observerade, att stiga in i tingen.

(Krupinska 2016, 43)

Stream of consciousness

Sennett (2018) beskriver genom psykologen William James och filosofen Henri Bergson (pionjärer inom medvetandeforskning) en kritisk syn på Descartes dualism där kropp och medvetande skiljs åt. Genom begreppet *medvetandeström* (stream of consciousness) förklarar dom den process människor genomgår med sina sinnesintryck med betoning på just ”ström”. Som en rinnande ström ska vi förstå våra känslor och tankar vilket skiljer mot hur föregångare velat förstå sinnesintrycket som ett tillstånd med statiskt bestämda villkor.

Tankar, känslor och fantasier avlöser varandra i en ständig ström (Egidius 2022). Medvetandet förstås inte som något självständigt flytande som i Descartes filosofi. Istället kräver stream of consciousness en slags hypernärvaro där vi är medvetna om vårt sammanhang och de fysiska omständigheter under vilka vi tänker (Sennett 2018). Stream of consciousness är komplext till sin natur. Oräkneligt antal bilder och idéer passerar genom våra sinnen varje dag men det är väldigt få vi lyckas fånga upp och undersöka i detalj. Vi måste tålmodigt följa med strömmen för att identifiera och utvinna insikter av de förnimmelser som passerar förbi (Sennett 2018). I denna ström kan vi ta emot en rad olika intryck och förnimmelser på samma gång. Uppgiften att försöka kommunicera ut alla dessa och göra sig begriplig genom språket skulle vara närmast omöjlig. Vi behöver fler verktyg som kan utforska och komplettera förnimmelserna. Konsten har i det fallet mycket att erbjuda.

If all meanings could be adequately expressed by words, the arts of painting and music would not exist. There are values and meanings that can be expressed only by immediately visible and audible qualities, and to ask what they mean in the sense of something that can be put into words is to deny their distinctive experience.

(Dewey 2005, 77)

Del 5. Teoretisk tolkningsram

I den här uppsatsen har ett primärt syfte varit att ta fram ett alternativt synsätt än det som råder för nuvarande i samhällsplaneringen. I del fem sammanställer vi en teoretisk tolkningsram som är grundläggande för att undersöka just ett sådant alternativ. Vi undersöker hur olika perspektiv kan lyftas in för att sammanföra dikotomierna och gynna omätbara värden och sinnlighet. Ramen tillämpas sedan som ett analysverktyg på det empiriska materialet för att tolka och berika vår förståelse för hur konstnärliga metoder hanteras genom olika professioner. Tillsammans med det empiriska materialet utgör den teoretiska tolkningsramen underlag för att försöka besvara arbetets andra frågeställning för hur omätbara värden i gestaltade livsmiljöer kan lyftas fram genom konstnärliga metoder.

Teoripaketet består av flera olika perspektiv och begrepp som tillsammans utgör en helhet. De enskilda begreppen ska därför inte ses som pusselbitar utan mer som nyanser i en färgskala. Det som kopplar samman dem är att de alla lägger vikt vid praktisk kunskap och hur känslorna spelar roll för hur vi uppfattar verkligheten. I vår analys av intervjuerna är det detta förhållningssätt som kommer att användas.

Kunskapens olika sidor

Likt Cusanus delade upp förnuftet har Aristoteles delat upp kunskap utifrån tre olika kunskapsformer - Episteme, techne och fronesis. Kunskapsformerna kan sorteras in i ratio-intellectus-dikotomin där episteme tillhör ratio och techne och fronesis hör till intellectus (Bornemark 2020). Genom att se till de olika kunskapsformerna kan vi skapa förståelse för hur ratio och intellectus får praktiskt utlopp. Kunskapsformerna rör sig på ett spektrum mellan dikotomierna och kan därmed bli nödvändiga att förstå för att på ett rikare sätt diskutera de konstnärliga metoderna och dess relation till horisonterna.

Episteme

Episteme är kunskap som alltid är sann över tid oavsett kontext. Det är kunskap som är generaliserbar och abstrakt. Hit kan en stor del av naturvetenskapen räknas. Episteme är den kunskap som pedanten eftersträvar eftersom den kan tolkas bokstavligt. Episteme är opersonlig och kan skrivas ner och föras över mellan människor. Det sätts idag ett likhetstecken mellan evidensbaserad kunskap och episteme. Det kan bli missvisande eftersom det ofta tolkas som att om något genomförs på evidensbaserade grunder så får det alltid samma utfall, något som inte nödvändigtvis behöver stämma (Bornemark 2020). Episteme är den kunskap som pedanten föredrar, kunskap som är objektiv, generell och abstrakt.

Techne

Techne är kunskap som i motsats till episteme inte alltid är sann, den är beroende av kontext. Techne översätts till konst men har även översatts som kunnighet. Bornemark (2020) menar dock att den ska förstås som konstlad, alltså som något som inte uppstår naturligt. Just att denna kunskapsform skapar en relation mellan konst och produkt är intressant då det innebär att även inom fri konst ligger fokus på produkten. I förhållande till stadsplanering blir det intressant att tänka sig det som just konst (techne) fokus ligger på det som ska skapas, inte hur spikarna ska slås fast i bjälkarna utan på hur ett hus ska vara när det är färdigt. Techne går att skriva ner i instruktioner och manualer men det kommer inte att ge det önskade resultatet utan ett visst mått av hantverksskicklighet. Det räcker inte att följa ett recept för att baka ett bra bröd, det måste finnas en kroppslig förankring i det som görs. En konstnär kan berätta hur penseln ska dras över canvasen men förmågan att se hur ett penseldrag ska leda till en tavla sitter i kroppen. För att techne ska komma till sin rätt behöver det kombineras med fronesis som kan översättas till omdöme.

Fronesis

Fronesis är en kunskapsform som utgår ifrån handlandet, vad som är bäst i en given situation. Det gör den specifik och situationsbunden, på samma sätt som episteme är generell och kontextlös. För att kunna utveckla sin fronesis förmåga måste en person lära sig att hantera vadheter och förstå vad som är viktigt i en situation. För att ta in komplexiteten i en situation används känslorna, det är det som ger riktning för en persons uppmärksamhet. Det är genom känslorna som människor kan upptäcka vadheter och en situations unicitet. Det är dock möjligt att begära fel, därför behöver detta tränas genom erfarenhet (Bornemark 2020). Det krävs omdöme för att avgöra vilken typ av handling som är bäst i en situation och för att kunna avgöra hur en stämning ska tolkas. Denna kunskap är också bunden till en person och kan alltså inte helt beskrivas i ord. Det går att göra beskrivningar av den men aldrig helt eftersom det är något som handlar om känsla. Fronesis kan därför ses som en intellectus-praktik och står därför alltid i kontakt med icke-vetandet (Bornemark 2020). Fronesis är en omätbar kunskap som inte går att separeras från personen vilket gör att den blivit näst intill bortglömd i ratioväldet. Fronesis spelar däremot fortfarande roll i det mesta vi gör men kan inte räknas som kunskap när pedanten styr vilket gör oss handlingsförlamade.

Fronesis och techne

Både techne och fronesis är praktiska kunskapsformer där fronesis har sitt fokus på handlingen och techne på produkten. Båda är nödvändiga för att kunna nå ett färdigt slutmål. Techne är alltså beroende av fronesis för att kunna avgöra det rätta tillvägagångssättet. Techne utan fronesis riskerar att ses som episteme-kunskap där samma resultat förväntas varje gång även i helt skilda kontexter.

När fronesis trycks undan i ratioväldet så blir detta resultat. Ett techne som kopplas ihop med episteme missar det specifika till förmån för det generella. När det situationskänsliga fronesis kopplas bort försvinner vår förmåga att uppfatta vadheter i en specifik situation vilket riskerar att fel beslut fattas. Detta får konsekvenser när vi arbetar med människor. Eftersom alla människor är olika blir varje möte unikt. Det

går alltså inte att skapa en manual för denna typ av möten om inte fronesis kan vara en del av utförandet. Stadsutveckling handlar till det yttersta om den mänskliga levnadsmiljön, något som det också trycks på i politik för gestaltad livsmiljö. Planeringen ska utgå från mänskliga behov och med människan i centrum. Det blir därför centralt att använda sig av ett techne som baseras i fronesis och inte episteme.

När ratiot blir ensamt likställt med vårt förnuft blir episteme den enda accepterade kunskapsformen och techne blir reducerat till en form av episteme-kunskap (Bornemark 2020). Fronesis blir bortglömt som en viktig del i handlandet. När vi inte längre accepterar kunskap som står i relation till icke-vetandet byggs muren mot horisonternas icke-vetande. Med en mur mot horisonterna av icke-vetande hindrar vi oss själva från att komma till nya insikter eftersom all ny kunskap finns bortanför dessa horisonter. All ny kunskap utgår från ett stadie av att inte veta (Bornemark 2020). Den viktigaste faktorn till att muren byggs är de ökade kraven på mätbarhet och evidensbaserad styrning som NPM förespråkar i ett försök att effektivisera den offentliga styrningen (Bornemark (2018, 2020).

Fronesis och techne är praktiska kunskaper där känslor används för att nå det önskade resultatet. Känslorna är det som ger oss riktning och genom intellectus upptäcka vadheter. De känslor som vi hanterar och riktar vår uppmärksamhet genom kräver träning och förståelse för vår egen subjektivitet (Bornemark 2020). Utan en förståelse för sin subjektivitet riskerar vi att tolka vår kunskap som objektiv och tappar därigenom kontakt med horisonterna.

Subjektivitet

Subjektivitet utgör den ena kategorin av två i dikotomin objektivt-subjektivt. I det här arbetet vill vi lyfta fram och erkänna subjektivitet som ett förhållningssätt till kunskap och de konsekvenser det kan medföra för de val vi gör. Vi argumenterar och diskuterar hur det generella och "objektiva" i många fall utgör subjektivitet i förklädning och på så vis missar viktiga perspektiv för hur vi kan förstå och lösa problem.

Krupinska (2016) menar på att subjektivitet är nödvändigt i gestaltungsprocessen, inte bara för att förlösa våra konstnärliga ambitioner utan också för att möjliggöra professionellt motiverade val kring detaljer kontra helhet och estetiska uttryck. Vilken del som lyfts fram beror på vilka aspekter arkitekten eller konstnären betonar. Subjektiviteten innebär en professionell utmaning men också en osäkerhet hos utövaren. Lösningarna är lika många som det finns människor som tar sig an att skapa lösningar för designproblemen. På grund av det blir det viktigt för den som ska lösa ett designproblem att motivera och rättfärdiga sin subjektivitet.

I professionella sammanhang kan "tyckandet", det vill säga subjektiviteten väga lätt i jämförelse med objektiva och faktabaserade argument. Begreppet objektivt blir här problematiskt i planeringssammanhang. Detta eftersom det redan i urvalsprocessen, för vad som presenteras som objektivt, utgår från en subjektiv avgränsning (Krupinska 2016). Detta finner i viss mån koppling till dikotomin kring det mätbara kontra omätbara. Pedanterna vill gärna tro att manualer är objektiva och evidensbaserade men glömmer bort att dessa tagits fram i en specifik situation. Manualer utgör techne-kunskap som inte går att använda utan fronesis (Bornemark 2018, 2020).

Mätmetoder är inte alltid att lita på och inte sällan väljs data utifrån tillgänglighet. Trots det har objektivitet fått stor genomslagskraft vid bedömningar av olika lösningar medan subjektivitet har lägre status. Genom att presentera subjektivitet som objektiv

fakta har tyckandet därmed kamouflerats för att kunna stå pall mot angrepp (Krupinska 2016). När generella och "objektiva" argument och metoder används i stadsutvecklingen försummas stadens unicitet och karaktär. Med det förbises det faktum att staden är uppbyggd genom subjektivitet och personliga erfarenheter (Østerberg 2000).

Krupinska beskriver att subjektivitet utövas hela tiden i arkitekturketen. Både utifrån estetiskt uttryck och vilken del av problemet som ska betonas för att finna en lösning. Här är arkitektens professionella omdöme avgörande vilket utvecklas under utbildning och praktiskt arbete (Krupinska 2016). Det professionella omdömet som utvecklas med tiden leder in vår uppsats på en annan av dess grundstenar, nämligen pragmatism.

Pragmatism

Pragmatismens grund vilar på det faktum att det inte finns några absoluta sanningar. Istället för generella fastslagna teorier utgår en pragmatisk planerare istället från det situationsspecifika (Allmendinger 2017). Pragmatismen faller in under de kategorier i dikotomierna vi argumenterar för (intellectus, det specifika och det omätbara) och har därmed blivit ett viktigt fundament för hur vi valt att förstå det perspektiv vi representerar.

John Dewey lyfter fram begreppet experience som en grundsten för pragmatismen och hur vi skapar kunskap och omdöme (Allmendinger 2017; Dewey 2005). Experience inrymmer mer betydelse än dess direkta svenska översättning erfarenhet. Experience är inte tidsbundet och kan syfta på en händelse, upplevelse, beteende och praktik. Detta får betydelse eftersom Dewey menar att allt detta sker samtidigt i en experience och att konstnärskapet är ett uttryck för en konstant sådan. Konstnären behöver vara medveten om det som kom innan, det som sker i nuet och ha en bild över hur framtiden kommer se ut för att kunna skapa sitt verk (Dewey 2005). Sennett (2018) tillskriver också experience en äventyrlig innebörd som väcker våra sinnen till liv vilka vi sedan behöver granska och organisera utifrån de intryck vi stött på.

Dessa tankar är många och mycket det som pragmatismen bygger på. Utgångspunkten är att genom aktivt erfärande kan vi utveckla vår intuition. (Allmendinger 2017). Intuitionen är viktig inom pragmatismen eftersom den ger planeraren en förmåga att förutse potentiella utfall från olika handlingar. För att kunna utveckla denna intuition krävs aktivt erfärande. Genom det kan en pragmatiskt lagd planerare sedan förkasta allomfattande teorier om verkligheten för att istället fatta beslut på sin intuition baserat på erfarenhet (Allmendinger 2017).

Erfarenheterna som leder till det intuitiva har ett nära samband till den subjektivitet Krupinska (2016) beskriver och därmed också till dikotomin generellt-specifikt i det att det krävs ett subjektivt omdöme för att se det specifika och situationsunika i varje stad.

Det finns många likheter mellan detta förhållningssätt och techne som kunskapsform. Techne som grundar sig i kontextuell kunskap, förvärvad genom erfarenhet. Den bygger inte på sanning som alltid är sann i alla kontexter. Den är likt pragmatismen inte någon allomfattande teori om hur världen ska uppfattas utan en kunskap om hur en produkt ska nås. Pragmatismens grund är att fokus bör ligga på det som ska skapas inte vägen dit (Allmendinger 2017).

Att techne översätts som konst blir i kontexten av pragmatism och Deweys tonvikt på konstens roll i erfarenhetsbygget väldigt intressant. För att nå slutresultatet behöver

konstnären eller hantverkaren vara i kontakt med nutid, framtid och dåtid. Slutresultatet uppnås av handlingar i nuet som styrs av en förmåga att visualisera en framtida produkt. Allt utifrån ett tillvägagångssätt som skapats av erfarenhet. Varje process av denna karaktär utgör i sig en erfarenhet som tas vidare till nya situationer (Dewey 2005). Detta tillvägagångssätt kräver intellectus för att fånga upp vilka vadheter som är viktiga och ratio för att kunna kategorisera vadheterna efter det som vi redan är förtrogna med.

Krupinska (2016) beskriver att arkitekter ständigt står inför kravet att kunna behärska komplexitet och osäkerhet i sina beslut. Trots det utgör osäkerheten en grund till ständig utveckling då arkitekter ständigt måste "bryta ny mark". Varje situation är ny och inget uppdrag är likt det andra. Därför behöver vi göra skillnad på arkitektens färdigheter och visdom - det instrumentella kontra existentiella. Med det förstärks Aristoteles kunskapsformer. Kontextberoende episteme, erfarenhetsbaserade techne samt visdomens fronesis karaktärer och roller i arkitekturen.

Arkitektur kan vara poetisk såväl pragmatisk där grunden utgörs av både teori och praktik. I arkitekturens problematik ingår flera fält som behöver förenas, bland annat humaniora och naturvetenskap, teknik och konst. Ett viktigt tillvägagångssätt för att förena dessa delar utgår från analys genom syntes.

Analys genom syntes

Även om arkitekter och designers kan gå till väga på olika sätt i sin designprocess finns vissa gemensamma drag. Krupinska (2016) menar att analys och syntes i designprocessen sker samtidigt. Istället för att först göra en grundlig analys för att sedan gå in på syntes uppträder dessa avsnitt samtidigt. Arkitekter tänker på både lösningar och problem samtidigt. Genom att försöka skapa flera olika lösningar direkt på ett problem så omformuleras problemet vilket leder till nya insikter. Designers formulerar ständigt nya mål och omdefinierar med det också avgränsningarna.

Analys genom syntes ger större möjlighet att hantera komplexitet och osäkerheter i jämförelse med den vetenskapliga karaktäristiska linjära processen. Designproblem kan vara otydligt formulerade vilket kräver att den som ska skapa en lösning på problemet kan behöva omformulera problemets natur. Analys genom syntes är ett sätt hitta och förstå ett designproblem utan att logiskt gå från problem till lösning (Krupinska 2016). Inom stadsutveckling är designproblemen sällan bestående av ett och nollor. Dessa problem är oftast för komplexa för den typen av problemlösning, Intellectus behövs därför kunna upptäcka vilka vadheter som det behöver läggas fokus på.

Att se ett problem från flera olika synvinklar hjälper avgränsningen, något Krupinska (2016) ser som ett av de absolut viktigaste momenten i en designprocess. Analys genom syntes kan liknas vid att göra en serie av kvalificerade gissningar. Först när svaret konkretiseras och granskas kan vi se om frågan var rätt ställd. Att pröva olika möjligheter och lösningar ger därmed en konstruktiv hållning som kan appliceras på arkitektoniska problem men också många andra områden. En pragmatisk planerare använder sig av sin erfarenhet för att kunna föreställa sig flera möjliga utfall och väljer sedan handling efter det mål som är mest eftersträvarvärt (Allmendinger 2017). Inom landskapsarkitektur måste designern hela tiden omformulera och använda sig av experiences för att kunna vara följsam gentemot landskapets föränderliga karaktär (Dee 2012). I designprocessen uppträder alltså horisonterna på ett väldigt reellt sätt

och en designer behöver därför använda sig av intellectus kunskap för att kunna stå i relation till dessa.

När vi står inför problem vill vi i vanliga fall finna en lösning. Problem som saknar lösningar skapar obehag. Krupinska (2016) menar att design dock inte endast handlar om problemlösning. Det finns olika sätt att förstå problem på inom design på grund av deras multidimensionella karaktär. Beroende på det formulerade syftet till ett problem finns olika lösningar. Med denna komplexitet medföljer osäkerheter och risker. En beställare kan ha svårt för att definiera ett problem vilket gör det svårt att direkt hitta en tillräckligt bra lösning. För arkitektens del krävs lyhördhet för beställarens uppfattning och inte sällan ett par steg fram och tillbaka innan formuleringen stämmer och arkitekt och beställare är på samma sida. Den sociala och pedagogiska aspekten i design är alltså viktig för att kunna tolka problemet på rätt sätt. Ett pedantiskt förhållningssätt skulle här bli problematiskt eftersom lösningen kräver sensibilitet inför det situationsunika och en relation till det omätbara.

Att orientera sig i problem och den stora möjligheten till olika lösningar är en process som sker kontinuerligt genom s.k. tentativ syntes. Tentativ i det här fallet innebär en medvetenhet om att lösningarna kan vara preliminära och fungera tills vidare för att hålla styrfart mot framtida bättre lösningar. I processen krävs alltså insikt kring att behöva hantera tänkande som tillåter tvetydigheter och osäkerhet. Ett förhållningssätt med tydlig koppling till pragmatismen och icke-vetandet.

Konst och erfarenhet

Dewey (2005) vill gå till botten med hur konst skapas genom teori. Han menar att likt en blomma kan konstens skönhet upplevas utan att den som observerar och erfår förstår sambandet mellan frö, jord, luft och sol. Men för att förstå blomman måste detta samband undersökas. På samma sätt är det med konsten. För att förstå konstens uppkomst är det just grunden och dess "frö, jord och luft" som behöver studeras. Genom detta samband kan vi öka förståelsen för sammanslagningen av dikotomierna i sin helhet. Konstens erfarenhet kräver en typ av närvaro där intellectus tillåts användas för att se det specifika och omätbara.

Dewey (2005) beskriver hur konst historiskt varit djupt integrerat i samhället och därmed inte kan separeras från vardaglig erfarenhet. Vad vi idag ser som historisk konst skapades på grund av dess nödvändighet i vardagslivet. I modern tid har vi flyttat mycket av konsten till museum vilket separerat konsten från den vardagliga erfarenheten. Konst idag skiljer sig alltså från förr. Det hantverksmässiga konstnärskapet får inte samma plats. Närheten till materialet och snickarens sinnliga upplevelse har försvunnit helt och hållet (Dewey 2005). Bornemark (2020) skriver om de bortglömda kunskaperna där techne representerar det bortglömda konstnärskapet och fronesis den vardagliga erfarenheten. I ett försök att generalisera genom manualer och mätbarhet har dessa kunskaper omformulerats genom ett dominerande episteme.

En värld som är färdig blir okreativ och stagnerar. Detta konstaterande är essentiellt för kreativitetens grund och den estetiska erfarenheten. Det viktiga är alltså inte det färdiga resultatet utan snarare processen. En stad blir aldrig färdig utan formas och skapas genom människors upplevelser och erfarenheter (Østerberg 2000). Staden och samhället rör sig genom tiden som ebb och flod med varierande intensitet av skapande. Dewey (2005) beskriver det som en äng som göds när den ligger i träda för att kunna ge skörd vid senare tillfälle. Staden och människors kreativitet går igenom

olika perioder av träda och produktion där trädan är det som lägger grunden för att nya saker ska kunna skapas.

Att förstå konst och skapande som en process kopplar tillbaka till Aristoteles kunskapssyner. Fronesis är handlingens kunskap och har sitt fokus på utförandet vilket är väldigt likt det som Dewey (2005) beskriver som en estetisk erfarenhet. En pedant i det NPM-styrda samhället skulle ha mycket svårt att förstå och acceptera världen som ofärdig och därmed också att ta till sig den estetiska erfarenheten. Likt analys genom syntes ser vi här hur den estetiska erfarenheten är någonting som utvecklas i takt med den konstnärliga processen.

Dewey (2005) menar att konstens frö är den estetiska erfarenheten. Att förstå hur den estetiska erfarenheten uppstår och hur en människa ska agera för att tillgodogöra sig en sådan erfarenhet är centralt i Deweys teori. Inledningsvis beskrivs hur den tänkande varelsen förhåller sig till materialen i sin omgivning. En erfarenhet är beroende av hur materialen runt om en varelse är och hur varelsen förhåller sig till den. Erfarenhet är ett slutet förlopp som måste nå en slutsats eller upplösning för att den ska kunna ge en fullgod erfarenhet.

För att placera förloppet av den estetiska erfarenheten i en kontext utgår Dewey (2005) från ett exempel där han beskriver en sten som rullar ner för en backe. I början av backen påbörjar stenen sin erfarenhet för att mot slutet nå erfarenhetens upplösning. Stenen har här uppnått en erfarenhet i sin praktiska mening men inte en estetisk erfarenhet. Dewey tillskriver därför stenen ett känsloliv där stenen ser fram emot slutet på resan. Samtidigt är stenen också intresserad av det som finns runtomkring. Stenen möter och stöts mot olika delar som påverkar dess rörelse vilket saktar ner eller accelererar stenen. Stenen känner för dessa olika möten på olika vis beroende på dess bäring för resans slutmål. Med det blir resan en fullständig estetisk erfarenhet. Stenen blir engagerad i sin omgivning och rör sig inte passivt genom erfarenheten. Den är dock inte heller helt i kontroll över situationen utan dess rörelse ner för backen är fortsatt obeveklig. Stenen kan tolkas som att den förhåller sig paktivt (Bornemark 2020) till händelseförloppet.

Agera paktivt

Med begreppet paktiv introducerar Bornemark (2020) att vara både passiv och aktiv samtidigt. Rörelsen av att följa med och ta visst inflytande i det som vi inte kan styra fullt ut på grund av yttre omständigheter.

Begreppet paktiv får viss betydelse i det Dewey (2005) beskriver som estetisk erfarenhet. Processen där vi befinner oss i ett sammanhang vi till fullo inte kan kontrollera men där vi samtidigt inte heller lutar oss tillbaka och blir passiva. Stenen är både passiv i sin rörelse och aktiv gentemot sin omgivning och de faktorer som påverkar den. Stenen använder både sitt ratio och sitt intellectus när den rör sig genom erfarenheten mot målet som ligger bortom en horisont av icke-vetande (Bornemark 2020). Det finns därför en koppling till hur Dewey (2005) menar att en estetisk erfarenhet skapas vilken är grunden för hur han tänker att konst uppstår. Det är fröet, jorden och luften som blomman uppstår i.

Estetisk erfarenhet är grunden för hur omdömet och praktisk kunskap skapas och utvecklas. Den paktiva rörelsen är en viktig del av erfarenhetsbygget genom förmågan att reflektera över hur vadheterna förändras av olika händelser i en estetisk erfarenhet. Med det relateras också det paktiva agerandet till dikotomierna. Som en följsam handling som kan gynna den estetiska erfarenheten och samtidigt hjälpa oss att agera

eftertänksamt utifrån vad som fungerar bäst vid det specifika tillfället. Det paktiva förhållningssättet skulle kunna ses som grunden för analys genom syntes och pragmatism.

Rishtagande och val

När Krupinska (2016) beskriver analys genom syntes poängterar hon att det sällan uttrycks att metoden till stora delar består av kvalificerade gissningar. Svaren som gissningarna ska leda till behöver vara multidimensionella i tid och rum. När vi söker efter synteser blir gissningarna successivt bättre eftersom sökandet ständigt innebär nya lärdomar. Ett svar som från början kunde verka som det rimligaste alternativet kan med tiden visa sig inte längre vara den bästa lösningen. Därför kan det behövas göras flera avvägningar innan vi till slut når den bästa lösningen på ett problem. Den här processen kräver tid för att vi ska lära oss och vänja oss vid ett tankesätt som kräver hög grad av flexibilitet. Ett tankesätt där vi i pragmatisk "learning by doing"-anda (Dewey 2005) behöver acceptera att resan är målet mot den bästa lösningen genom att ha en utforskande relationen till vadheterna (Bornemark 2018).

Ett problem med att gissa är att det låter oprofessionellt. Det rimmar varken med expertkultur eller akademisk status. Krupinska (2016) ger dock exempel på hur vetenskapsfilosofen Karl Popper hävdade att vetenskaplig kunskap utvecklats från just gissningar. Enligt Popper bygger vetenskapen på djärva gissningar som sedan utsatts för kritiska diskussioner och tester. Detta har bidragit till vad den vetenskapliga kunskapen är idag. Genom successivt ökad kunskap och förbättrade färdigheter utvidgas utrymmet av möjliga lösningar.

Krupinska (2016) beskriver att det är ett stort steg i skissarbetet att ta en mindre vag och abstrakt idé till ett exakt definierat förslag. Att välja är att utsätta sig själv för risker av flera skäl. Dels kan inte underlaget bli heltäckande och den inledande kunskapen kan inte heller bli fullständig. Det finns inga rätt och fel samtidigt som den tekniska förmågan att skissa riskerar att inte vara tillräckligt bra. Att välja riktning och problemformulering är inte de enda valen i en designprocess. Alla val i en beslutsprocess innebär förgreningar av nya val, mycket kan gå fel i den processen.

I beslutsprocessen ingår subjektivt omdöme genom intuitiva beslut. Som tidigare nämnt menar Dewey (2005) att intuitionen är viktigt inom pragmatismen för att pröva och utvärdera sitt beslutsfattande. En viktig aspekt i en professionell kompetens handlar i det här fallet just om förmågan att välja. Trots att det kan vara viktigt att mäta kvantiteter vid bedömningar så är det inte i sig en bedömningsgrund. Tal och värden kan betyda och tolkas olika i en och samma design. Ett val måste i slutändan baseras på kvalitativa metoder (Krupinska 2016).

Det som kan mätas kan också normeras. Normeringen kan verka lockande vid första anblick eftersom det möjliggör enkel kontroll medan kontroll över kvalitativa värden är desto svårare. Kvantitativa värden får ofta ett övertag trots att det är de kvalitativa värdena som bestämmer resultatet av arkitektens arbete. Att kvalitativt försöka förstå reaktionen eller effekten av ett handlande eller en situation kan i många fall vara mer användbart än att kvantifiera datan (Krupinska 2016). I synnerhet när det handlar om att försöka skapa förståelse för konstnärliga metoder hos arkitekter som till sin natur inte sällan är svåra att mäta.

Den öppna staden

Genom det franska begreppet *cité* beskriver Sennett (2018) staden utifrån ett själsligt tillstånd. Ett komplext socialt tillstånd, fullt av tvetydigheter och motsägelsefullhet. Sennett (2018) anser att *cités* komplexitet berikar vår erfarenhet medan det tydliga och förutsägbara snarare tunnar ut den.

Staden som helhet är större än summan av dess beståndsdelar. Stadsplaneraren och arkitektens roll bör således vara att uppmuntra komplexiteten och skapa en stad som är större än summan av det fysiska. Genom det tillåts medborgarna att experimentera, utforska och berika sina erfarenheter. Sennett (2018) menar att detta förhållningssätt ligger inom ramen för pragmatismen i den bemärkelsen att all erfarenhet bör vara experimentell. Vi bör här vara observanta så att experimenten inte blir intressanta misslyckanden utan istället omsätts till god praktik.

Från denna praktik bör vi ha en öppen tidsuppfattning där innovation och experiment ses som något som förändrar stadens rytm och samtidigt gör den mer spännande att vistas i (Sennett 2018). Vi behöver alltså acceptera ovissheten och lära oss leva med vad Bornemark (2020) ser som relationen till icke-vetandet. Sennett (2018) menar att om vi tillåter oss acceptera staden som ett öppet system kommer vi uppnå flera positiva faktorer som tillsammans ger en nyansrik och dynamisk stad som tillåter arkitektur och konst att sammanfogas med tidigare omsorgsfullt integrerade värden.

Prehension

Sennett (2018) använder begreppet ”prehension” för att beskriva förkroppsligad kunskap där vi använder kroppen för att förutse och i förväg reagera på vår sinnesdata. Prehension möjliggör för oss att kunna agera på föranning. Ett exempel på detta är hur armen, redan två veckor efter födseln, sträcker ut sig för att försöka greppa vid saker. Efter fem månader utvecklas armens neuromuskulära förmåga till att kunna röra sig mot det ögat ser. Fem månader senare formar handen olika former av grepp och efter ett år är den slutligen redo för ett liv av utforskande.

Prehension ger ett svar på frågan ”tänk om?”. Kroppen föreställer sig hur det vore att göra något (Sennett 2018). Genom prehension tränar vi upp kroppen och hjärnans förmåga att göra kvalificerade gissningar och med det utveckla erfarenhet. Prehension har vissa gemensamma drag med analys genom syntes (Krupinska 2016) och pragmatismens ”learning by doing” (Allmendinger 2017). I alla tre utforskar och experimenterar vi för att bygga upp våra erfarenheter och därmed förädla vår kunskap för framtida utmaningar och problemlösning. Med tillräckligt mycket erfarenhet kan vi fokusera på mycket speciella osjälvklara detaljer som hjälper oss orientera i otydliga och osäkra sammanhang.

Med det kan vi också utveckla och förbättra vårt förhållande till vadheterna vilket skulle kunna gynna förhållandet mellan *ratio-intellectus*-dikotomin.

Sennett (2018) framhåller prehension som en viktig egenskap för den som bor i staden. Vi skulle också vilja påstå att prehension är en viktig egenskap för konstnärliga metoder och därmed också gestaltade livsmiljöer. Det kräver dock att vi är öppna för frågan ”tänk om?” vilket blir svårt om vi fixerar oss vid mätbara resultat.

Konst som medium för att kommunicera erfarenhet

Bornemark (2020) beskriver hur vi omges av horisonter av icke-vetande. Det går att närma sig horisonterna men det kommer alltid finnas en ny horisont när vi rört oss förbi en tidigare. Horisonterna uppträder på många ställen i vår vardag, bland annat när vi ser in i någons ögon i den bemärkelsen att vi aldrig riktigt kan veta en människas innersta eller helt förstå någons känsloliv. Vi kan känna igen oss men aldrig till fullo förstå någons erfarenheter.

Estetisk erfarenhet och skapandet av konst är djupt sammanlänkade (Dewey 2005). Det färdiga konstverket kan tänkas ligga bortom en horisont av icke-vetande. Konstverket uppenbaras först när konstnären anser att det är färdigt, när horisonten är passerad. Det konstnärliga skapandet är i sig en estetisk erfarenhet som uttrycks i konstverket.

Konst kan vara ett fönster för andra att uppleva vad konstnären erfarit och därmed skapa sig en egen erfarenhet (Dewey 2005). Det krävs dock att den som ser på konsten också använder sin egen perception för att skapa förståelse och estetisk erfarenhet. Ren igenkänning av en tavla leder inte automatiskt till en estetisk erfarenhet. Perceptionen är en rikare upplevelse då betraktaren använder sin erfarenhet för att tolka och skapa ny förståelse (Dewey 2005). Intellectus hjälper oss här att se det som är viktigt (Bornemark 2018). Konsten kan därför vara ett viktigt verktyg för att göra erfarenheten till en estetisk erfarenhet och ta sig från en ö av kunskap till nästa.

Varje vrå i våra städer är kopplade till människors högst personliga erfarenheter (Østerberg 2000). Konstens förmåga att förmedla en erfarenhet och skapa nya ger den en unik roll i stadsutvecklingen. Det kan hjälpa oss att relatera till platser och få en egen upplevelse av en plats (Østerberg 2000). Detta är viktigt inte minst i nyexploatering men även i förvaltandet av en plats.

Pendelrörelsen

Erfarna arkitekter gör en problemöversyn. Från detalj till övergripande nivå eller tvärtom. Denna problemöversyn uppträder ofta som en slags pendel. Från att fundera över placeringen av en parkbänk till att se över rörelseflöden på en grönyta. Från att utforma cykelvägar till att fördjupa sig inom kunskap kring cykelns mekanik. Att fokusera på det sistnämnda kan vara riskabelt. Det kan leda till att arkitekten tappar fokus på det område problemet skulle syfta till att lösa från början (Krupinska 2016).

Genom att bestämma vilka aspekter som kräver uppmärksamhet samt på vilken nivå definieras själva designproblemet. Likt en konstnär måste designern avgöra när processen ska avslutas. Krupinska (2016) beskriver att det förklarar varför mindre erfarna arkitektstudenter har svårt att fullfölja sitt arbete enligt överenskommen tid.

Arkitektarbetet handlar i stor utsträckning om att vara flexibel och pendla mellan motsägelsefulla krav och behovet av att uppnå en optimal lösning (Krupinska 2016). Arkitekten pendlar mellan att å ena sidan vara lyhörd och ödmjuk å andra sidan självsäker när lösningen ska formuleras. Behärskas bara det ena, skapar det osäkerhet och stelhet. Samma sak skulle kunna sägas om förhållandet mellan dikotomierna. Pendlingen behöver ske genom att ibland fokusera starkt på en detalj till att se avspänt på helheten och vice versa. I denna process utvecklar arkitekten sin gissningsförmåga och gör därmed val utifrån sin egen subjektiva uppfattning av situationen. I detta läge är det bättre att vara avvikande än inställsam för att gynna utveckling i största möjliga mån. Genom det avvikande experimenterar arkitekten på pragmatiskt vis genom att se vinsten i nya lärdomar och utforskandet av alternativa lösningar (Allmendinger 2017).

För att formulera en idé krävs tilltro till oss själva, vår egen potential och kapacitet. Den inre pendeln måste röra sig från ödmjukhet till självsäkerhet. Genom att växla mellan olika perspektiv kan vi undersöka dikotomiernas gränser för att successivt förstå vår uppgift allt bättre och landa i ett noga övervägt omdöme (Krupinska 2016). Krupinska (2016) menar att vi genom denna pendling successivt utvecklar den kunskap våra erfarenheter vilar på. Hur lyhörda vi är bestämmer vilka kunskaper och erfarenheter vi har förmåga att ta till oss. Pendlingen skulle kunna liknas vid att det bör finnas en harmonisk balans mellan olika kunskapsformer, intellectus och ratio så väl som Aristoteles kunskapsbegrepp. För att behärska denna pendling krävs en typ av uppmärksamhet vi anser ligga nära den estetiska erfarenhet Dewey (2005) beskriver. Genom pendelrörelsen skulle vi därmed kunna frångå den tudelning som dikotomierna innebär och istället föra dem samman.

Genereringseffekten, abduktion och kognitiv dissonans

Med genereringseffekten, abduktion och kognitiv dissonans gör vi oss medvetna om psykologiska fenomen som kan påverka hur vi förhåller oss till gestaltade livsmiljöer. Sennett (2018) påpekar att stadens komplexitet gör dessa fenomen viktigare för den urbana medborgaren. Samtidigt är det också viktigt för planeraren att kunna identifiera hur fenomenen bidrar till både möjligheter och hinder hos planeraren själv så väl som i planeringsprocessen över lag.

Genereringseffekten syftar på ansträngningen att analysera information som är ofullständig, motsägelsefull eller komplex - d.v.s. öppen till sin natur. Den hjälper oss hålla information längre än om informationen vore lättillgänglig, tydlig och strukturerad. Genom genereringseffekten kan vi strukturera upp kunskaper, rensa bort överflödigheter och stimuleras genom att utsätta oss själva för kognitiv friktion. Forskning har visat att när vi behöver anstränga oss för att nå kunskap så tar vi till oss den bättre (Sennett 2018). Detta kan spåras tillbaka till filosofen Charles Sanders Peirce som beskrev en process han kallade för "abduktion".

Abduktion innebär att vi bildar en hypotes om något vi inte kan iakttä direkt och som inte heller låter sig iakttä direkt. Sennett (2018) liknar abduktion vid att ställa sig frågan "tänk om?". Genom att ställa sig denna fråga stimulerar vi kritiskt tänkande och vår föreställningsförmåga. När något fungerar friktionsfritt frågar vi oss sällan om det hade kunnat vara på ett annat sätt. Ofullständig kunskap leder till frågor av karaktären "tänk om?" eftersom vi då ser verkligheten som obestämd.

Sennett (2018) beskriver att vi blir kognitivt alerta om vi tvingas kämpa med komplicerade realiteter istället för att vända dem ryggen. En teori som ligger nära till hands för när det sker är "kognitiv dissonans". Om det är möjligt vill människor undvika försvårande omständigheter i sina liv. Samtidigt fördummas vi av att undsmita kunskap som kräver ansträngning. Precis som Aisopos fabel om "Räven och rönnbären" försöker vi dämpa dissonansen och istället skapa konsonans. När vi ljugar för oss själva och trycker ner eller ignorerar det som är invecklat och bortom vårt vetande riskerar vi kognitiv förlust.

Det ligger nära till hands att relatera Sennetts resonemang kring genereringseffekten, abduktion och kognitiv dissonans till arbetets övriga teori på flera olika sätt. Genom att se till Bornemarks (2020) resonemang kring horisonter av icke-vetande och pedanternas värld är det inte otänkbart att kontrollsamhället missgynnar vår förmåga att analysera komplex information.

Eftersom vi vill leva friktionsfria liv och undvika försvårande omständigheter medför det kognitiv dissonans som gör att vi blir rädda för att bejaka kunskap bortom horisonten av icke-vetande. I och med det blir det också svårt att ställa sig frågan ”tänk om?” vilket vi ser som en naturlig del i den konstnärliga processen vid det här laget. Dels med analys genom syntes där designern får större möjlighet att hantera komplexitet och osäkerheter i ett undersökande stadie av kvalificerade gissningar och förädlade lösningar, men också genom hur Dewey (2005) beskriver skapandet av en estetisk erfarenhet. Intressant är också att Charles Sanders Peirce omnämns genom begreppet abduction. Förutom framstående filosof och matematiker betraktas också Peirce som pragmatismens grundläggare. Pragmatismen återkommer alltså både genom Peirce och Dewey som ett sätt att försöka ta till sig kunskap på som ligger bortom vår nuvarande vetenskap.

Kvantfysik förstås bäst emotionellt

I *Filosofiska rummet* (Filosofiska rummet 2022) diskuteras *Människan mellan ordning och kaos*. Samtalet förs med konsensus kring att vi behöver att världen är kaosartad och omöjlig att förstå endast genom rationellt förnuft. Utgångspunkten är att kvantfysiken förstås enklare emotionellt. Känslolivet har en större inneboende beredskap att hantera kvantfysikens till synes irrationella logik. Känslolivets spretighet upplever redan de motsatsförhållanden som förekommer inom kvantfysiken, exempelvis genom att någonting kan existera parallellt i olika tillstånd på olika platser samtidigt.

Trots att vi kan ta hjälp av metaforer från känslolivet bör inte metaforerna förväxlas med verkligheten. Metaforer är ett sätt att skapa abstrakt förståelse men också en slags reducering av vårt abstrakta medvetande. I någon mening är hela språket metaforiskt uppbyggt där vi ständigt försöker sätta ord på det vi upplever inom oss själva när vi ser ut på världen (Filosofiska rummet 2022). Vi behöver använda fler sinnen för att göra oss förstådda och känna in det outtalades komplexitet (Sennett 2018).

Den kvantmekaniska verkligheten är “*qualitativt väsensskild från den makroskopiska verkligheten*”, d.v.s. det som är synligt för blotta ögat (Filosofiska rummet 2022). Genom vårt mänskliga psykologiska tillstånd är och förblir vår förståelse och kunskap alltid subjektiv (Krupinska 2016). Vi kan känna igen oss när vi ser in i någon annans ögon men trots det aldrig till fullo förstå dennes känsloliv (Bornemark 2020). Vi behöver acceptera att våra erfarenheter inte representerar en objektiv verklighet.

Bristande förståelsen kan också vara en morot. När någonting är svårt att förstå gör det också mödan värt att försöka (Filosofiska rummet 2022). Förvärvandet av ny kunskap kan ses som en drivkraft där vi accepterar att resan mot ny kunskap också skulle kunna vara målet. Med den insikten kan vi se ovissheten som något meningsfullt och samtidigt få en sundare relation till den outtömliga källan av kunskap (Bornemark 2020).

Vetenskap är visserligen en förklaringsmodell av världen men att den skulle vara helt väsensskild från humaniorans värld vore att dra det för långt. Istället bör dessa dikotomier sammanföras för att ge en rikare och komplexare bild av verkligheten (Filosofiska rummet 2022). Vetenskapen bygger på kvalificerade gissningar som sedan prövats genom experiment. När Peter Higgs förutsåg Higgsbosonen gjorde han det genom en kvalificerad gissning från de brister han såg i dåtida modeller. I denna process behövdes förnuftets ratio och intellectus verka i balans för att kunna hantera icke-vetandet av ett möjligt utfall.

Del 6. Empiri & resultat

6.1 Råängen

För att få tydligare grepp kring hur konstnärliga metoder praktiseras i gestaltade livsmiljöer följer här en kortare redogörelse av Råängen. Redogörelsen utgår från de skriftliga dokument vi beskrivit i metoddelen och bidrar till en större bild av det Mats beskriver i intervjun. Vi vill titta närmare på Råängen eftersom det är ett projekt med höga konstnärliga ambitioner.

Vid Lunds nordöstra kant växer en ny stadsdel upp vid forskningsanläggningarna MAX IV och ESS. Platsen heter Brunnshög och ska ge plats för 40 000 boende (Lunds kommun 2022). Området består av 450 hektar mark, 150 av dessa tillhör Domkyrkan varav 10 öronmärkts för nybyggnad (Lunds domkyrka 2022). Råängen beskrivs utgöra ett betydande tillägg till Lunds bostads- och arbetsplatsbestånd (Ferne & Ford u.å.).

Råängen ska vara både ett stadsutvecklingsprojekt och en plattform för diskussion om vad som sker med kyrkans mark på Brunnshög. Med kommunens ambitioner för Brunnshög kommer områdets karaktär genomgå stor förändring. På mark som tidigare bestått av åkermark kommer här nu byggas bostäder, forskningsanläggningar, parker med mera. Råängen har initierats av Domkyrkorådet där Domkyrkokamrer Mats Persson och Domkyrkokaplan Lena Sjöstrand tillsammans leder projektet. Projektgruppen består av Domkyrkan och White Arkitekter som ansvarar för byggprojektet och det tillhörande konstprogrammets genomförande. Tillsammans med projektgruppen ingår också en referensgrupp med specialister inom konst och arkitektur samt konsulter med expertkompetens inom områden som ligger i linje med projektets utveckling.

Kyrkan vill utforska hur nya stadsdelar kan byggas genom offentliga diskussioner och ett konstprogram som skall uppmuntra till ”*samtal, kritisk debatt och brett engagemang*” (Ferne & Ford u.å.). Programmet är en grund för hur Domkyrkans mark ska användas långsiktigt med möjligheter för att bo, arbeta och studera på nya sätt. Arbetet inleddes 2017 genom tillfälliga installationer av konstnärer centralt i Lund och i Brunnshög. Utvecklingsprogrammet sträcker sig till år 2050.

Råängens syfte vilar på en historia som sträcker sig långt bak i tiden. Med projektet vill kyrkan införliva sina värden och erfarenheter på ett sätt som respekterar det historiska sammanhanget som sträcker sig 900 år bakåt i tiden och samtidigt öppnar upp sig mot framtiden. Målet är att skapa en stadsdel som tillgodoser människors behov för tusen år framåt (Ferne & Ford u.å.).

På Råängens webbsida (Raangen.se) beskrivs hur Domkyrkan tillsammans med projektgruppen vill undersöka ett antal specifika utmaningar:

- Hur kan en stadsdel balansera både människors och naturens välbefinnande?

- Hur kan det offentliga rummet alstra stolthet, tillhörighetskänsla och uppskattning av skönhet?
- Hur kan omsorg om andra, en av Domkyrkans huvudprinciper, införlivas med Råängen-projektet?
- Kan en planeringsprocess uttrycka nattvardens radikala idé om ett gemensamt bröd och en mänsklig gemenskap?
- Kan programläggning av evenemang, föreläsningar och kritiska formgivningsprojekt skapa ett berikande sammanhang där kultur går omlott med vetenskaplig forskning och lokala intressen med universitetsvärlden?

Ambitionen är att ge möjlighet för nyskapande arkitekturprojekt där olika aktörer blandas in, med utgångspunkt i föregående projekt som tar hänsyn till det lokala sammanhanget. Faserna i Råängen kommer förhålla sig till Lunds kommuns översiktsplan. Utöver det ska projektet utgå från sin egen profil och fokusera på en rad olika frågor till exempel värdegrund, sammanhang, ekologi och gemenskap. Projektet ska ”*skapa berättelser och ställa frågor*” där samarbetet med konstnärer sker genom hela processen (Ferne & Ford u.å.).

White Arkitekter beskriver i *Domkyrkans vision för utvecklingen i Brunnshög* (2015) att uppdraget utgår från värdebaserad stadsutveckling. Med det menas i korthet att process och slutrapport bygger på begreppen *Kärna*, *Vision* och *Koncept* (White Arkitekter 2015).

Målet är att utveckla en stadsdel som berikar Lunds övriga utbud med en mångfald av bebyggelse typer och service. Stadsdelen ska växa fram organiskt och vidare kontinuerligt utvecklas på ett sätt som ”*väcker, nyfikenhet, glädje och stolthet hos både boende och besökare*” (White Arkitekter 2015). Begreppet *I GRÄNSLANDET* används som värdeord för visionen för att beskriva en överlappning mellan stad och land utifrån exempelvis det kända och det okända, det storslagna och det intima och det planerade och det spontana. Utifrån kärna och vision utvecklas sedan ett koncept som ska vägleda utvecklingen av livet och strukturen över tid. Hållbarhetsbegreppet används flitigt genom hela dokumentet för visionen av utvecklingen i Brunnshög och förekommer bland annat genom att ange hållbarhetsvärden som exempelvis långsiktig ekonomi, klimatpåverkan och anpassning, hälsa och välbefinnande, jämlika villkor och delaktighet. Detta är resultatet av två workshops med representanter från Domkyrkan, NAIsvafa och White Arkitekter (White Arkitekter 2015).

I skrivande stund är Hage den första och enda permanenta struktur som byggts inom ramarna för Råängens konst- och arkitekturprogram. Trädgården är ritad av Brandeland & Kristoffersen i samarbete med ingenjörerna Price and Myers och är öppen för allmänt bruk. Platsen består av en sittplats i skydd under ett ståltak med tillhörande tegelmur. Här kommer en ny stadsdel växa fram där trädgården är tänkt att gå från att vara ett objekt placerat mitt ute i landskapet till att senare bli integrerad med den nya stadsdelen. Under de kommande åren är tanken att pröva på vilket sätt Hage kan användas. De estetiska lösningarna är delvis ett resultat av material med lokal förankring. Till exempel kommer stenarna som bär upp bordet från ett stenbrott i närheten och teglet från muren kommer från den nyligen rivna syltfabriken i Björnekulla (Lunds domkyrka 2022).

Den långa tidsramen och Domkyrkan som organisation skapar en unik förutsättning för Råängen som projekt att undersöka alternativa vägar inom stadsutveckling (Pelzer et al. 2021). Projektet tog sin form genom ett undersökande av vad det faktiskt var som skulle göras. Projektet uppstod alltså i ett stadie av icke-vetande. Konsten används som ett medel för att ta reda på vilka värden som projektet ska bygga på (Pelzer et al. 2021). Med hjälp av konsten kunde Domkyrkan och medborgarna ha öppna samtal om vilka värden som eftersträvas. Konstens förmåga att kommunicera omätbar erfarenhet och känsla är central för hur projektets program har utvecklats.

6.2 Intervjuerna

I arbetet har vi genomfört fyra intervjuer med personer som på något sätt är yrkesverksamma inom gestaltad livsmiljö. De har alla lite olika ingångar och relation till konstnärliga metoder, vilket vi hoppas ska ge oss flera olika perspektiv på vårt arbete.

Vi har intervjuat Aron Aspenström, Anna Nordquist Andersson, Hanna Negash och Mats Persson.

Aron Aspenström är verksam arkitekt på Tengbom, men också vår före detta lärare på institutionen för fysisk planering vid Blekinge tekniska högskola samt bloggare på Sveriges arkitekter. Vi bestämde oss för att ta kontakt med Aron efter att läst några av hans texter på Sveriges arkitekter där han bland annat skrivit om arkitektur utifrån våra ”yttre och inre rum”. Det kändes träffande för oss som vill lyfta fram subjektivitet och konstnärliga värden att prata med en arkitekt med bred erfarenhet som dessutom redan hunnit fundera på frågor med stark koppling till vårt ämne.

Anna Nordquist Andersson är konstnär, yrkesverksam i Malmö som konstnär och lärare i fotografi på Östra Grevie folkhögskola och på Valand. Det var genom en annan lärare på Valand som vi kom i kontakt med Anna. Hennes konst berör bland annat genomlysning, att se igenom olika lager av platser och företeasers historia. Anna har de senaste åren arbetat mycket med offentlig konst vilket gör hennes erfarenhet högst relevant för vårt arbete.

Hanna Negash jobbar på Region Skåne i deras arbete med den regionala översättningen av Politik för gestaltad livsmiljö. Hannas roll och yrkeskunskap gör henne närmast ovärderlig för vårt arbete. Med hjälp av intervjun vill vi få en rikare bild av hur det faktiskt är att arbeta med alla snåriga regelverk och policys.

Mats Persson är Domkyrkokamrer och tillsammans med Lena Sjöstrand den som leder arbetet ute i Råängen. Mats föreläste för oss om Domkyrkans projekt i höstas när vi höll på med ett projekt i en annan kurs. Vi fastnade då för deras speciella förhållningssätt till stadsutveckling. Då vi tittar närmare på Råängen och det speciella sättet att skapa nya platser på föll det sig naturligt att intervjua Mats. Hans egen syn på och upplevelse av projektet och hur det har genomförts kan bidra med viktiga insikter om hur konstnärliga metoder kan implementeras och vad det kan bidra med.

6.2.1 Domkyrkan: Mats Persson

Vi berättar inledningsvis för Mats om uppsatsens ämne och frågar hur han relaterar till vårt arbete från sina egna erfarenheter och Domkyrkans arbete. Mats medger att det visserligen finns ett ekonomiskt syfte med Råängen men att det framför allt handlar om att säkra kyrkans framtid snarare än att maximera vinsten.

Vi ser att vi har ett stort underhållsbehov på Domkyrkan som behöver restaureras...syftet med den här förvaltningen är ju att se till så att Domkyrkan, byggnaden, står upp i tid och evighet, eller åtminstone till tidens ände och det är det som vi håller på att försöka skrapa ihop pengar till.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Domkyrkans värdegrund har stor inverkan på Råängens utveckling.

Vi kan mycket väl tänka oss att gå in i det här projektet men då gör vi det med våra värderingar och då är det helt plötsligt andra saker som får vikt och tyngd i förhållande till pengarna, så vi har alltid en vågskål som vi ska brottas med.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Vi tolkar det som att ekonomin är viktig men överordnas inte andra värden i kyrkans värdegrund. Projektets genomförande vilar inte endast på pengar. Om inte kyrkans värden införlivas i Råängen finns möjlighet att pausa eller avbryta det.

Jag har sagt till kommunen och våra projektledare att är det så att dom inte går med på det här så lägger vi ner det. Då börjar vi odla igen och så blir det lantbruk i framtiden så kan Hage stå där ute och vara en plats. Så får det faktiska vara. Vi har alltså möjligheten att säga nej fortfarande.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Domkyrkan har alltså ett ekonomiskt intresse av att upprätthålla byggnaden Domkyrkan. Trots det finns en värdegrund som har betydande inverkan för på vilka villkor Råängen ska utvecklas. Tack vare sin värdegrund behöver Domkyrkan inte förhålla sig till vinstmaximering och blir därmed inte en del av den industrialiserade och rationaliserade stadsutveckling vi kritiserat sen tidigare. Mats ser istället potential i konstens kraft som bidragande faktor till att kunna generera både ekonomiska och omätbara värden.

Jag tror att konsten kommer göra oss gott. Arkitekturen kommer göra oss gott.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Vi har gjort av med nästan 30 miljoner kronor hittills i arbetet som ligger här men också i konstverken, men vi tror att vi har igen det.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Jag är övertygad om att bygga mjuka värden eller sådana värden som inte med detsamma kan översättas i pengar också har ett värde.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Det finns en tro och övertygelse att förstå mjuka och konstnärliga värden som en investering för framtiden. Till en början var Mats skeptisk till att lägga både tid och pengar på att genomföra konstutställningar och ha med konstnärer i processen. Mats har en annan bakgrund som lantmästare vilket gjort att han inte kommit i kontakt med den här världen tidigare. Under projektets har han dock ändrat uppfattning.

I mitt huvud var det ju ett stort motstånd till att börja jobba med dom här konstnärliga sakerna där jag insåg att det här kommer ju kosta en herrans massa pengar till att börja med.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Det krävde dock att det fanns med en person i teamet som kunde visualisera ett möjligt utfall och aktivt driva arbetet mot detta mål. Mats säger att det var White Arkitekter som tog den rollen och gjorde det möjligt att driva igenom projektet. Deras uppfattning var att allt arbete med konsten skulle leda till goda resultat som var både sinnliga och ekonomiska. Han beskriver det som Eva från White berättade för honom.

Vänta bara ska du se att detta kommer ge värden för er, inte bara mjuka värden utan också pengärvärde.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Det här kommer löna sig så till den milda grad, när vi ska bygga dom första husen. Eller när nästa kommer upp och ska bygga hus två, tre och fyra. För då kommer dom inse att det redan finns mänsklig infrastruktur.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Med projektets gång har Mats också sett positiva resultat.

Med tiden har jag lärt mig att det här är alldeles rätt...jag kan se intresset från alla exploitörer och aktörer...att kapitalet i sig faktiskt börjar förstå vad vi håller på med.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Mats var skeptisk till en början men ändå tillräckligt öppen för att kunna förändra sitt perspektiv. Genom en god väns ledord beskriver han vikten av arkitektens roll i projektet.

Arkitektens ord skall vara ledande så länge det någonsin går, och skulle det inte vara så att det fungerar så måste vi prata om det.” Det har varit en ledstjärna för mig att, visst, det kommer kosta pengar men jag tror att vi har tillbaka det.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Tusen år framåt och tusen år bakåt

Genom det ovanliga tusenårsperspektivet beskriver Mats att det finns ett stort ansvar både mot kyrkan och Lund stad.

Vi har ett ansvar. Vi måste faktiskt sköta oss. Det vi har jobbat upp sedan 1085 och fram tills idag, det kan inte jag skoja bort. Det måste faktiskt vara lite allvar i det.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Trots det verkar det som att tusenårsperspektivet ses som någonting positivt.

För oss är det en välsignelse utifrån att vi faktiskt kan jobba vidare med kyrkan i den tid som vi bor och verkar i men ska också titta framåt och förstå vad som ska bli vårt eftermäle och man ska använda kyrkan i framtiden. Råängen är ett medel för detta.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Mats återkommer ofta till ovissheten kring att inte veta vad Råängen exakt ska utmynna i. Genom att betrakta Råängen som ett medel för att förstå kyrkans eftermäle ligger Mats inställning långt ifrån pedantens i vilken all kunskap redan är inhämtad (Bornemark 2018).

Det är också en sådan sak jag fått lära mig, att inte veta och acceptera att jag inte vet. Lyckande, misslyckanden och att inte veta, det är egentligen dom parametrarna som vi har att jobba med. Det här lite fluffiga perspektivet.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Att inte veta

Mats pratar om acceptans kring icke-vetande. Bornemark (2020) argumenterar för att vi måste acceptera horisonten av icke-vetande medan vi rör oss mellan öar av kunskap. Samtidigt verkar inte Mats direkt se något problem med att behöva anpassa sig utefter utfallet.

Hur kan vi hantera ett misslyckande här ute på Råängen? Det hanterar vi väl ad hoc, precis som man hanterar ett lyckande.

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Genom att hantera resultatet i Råängen ad hoc identifierar vi en mentalitet som återkommer genom flera olika perspektiv i den teoretiska tolkningsramen. Exempelvis i analys genom syntes där designproblemet omformuleras i takt med att avgränsningarna omdefinieras (Krupinska 2016) men också genom pragmatismens "learning by doing" (Allmendinger 2017). Mats har inga förutfattade meningar kring platsens olika element eller Råängens slutdestination. Råängen får istället utvecklas med tiden, i takt med olika initiativ där ingreppen sedan utvecklas i relation till varandra. Förhållningssättet ger större möjlighet att hantera komplexitet och osäkerhet

(Krupinska 2016). Genom att pröva olika lösningar kan Domkyrkan gynna sin konstruktiva hållning och långsamt förbättra Råängen.

Mats beskriver för oss hur det måste finnas ett balanserat förhållande mellan förnuftet och icke-förnuftet.

Vi har inte så svårt med förnuftet, eller rättare sagt icke-förnuftet eller vad man nu ska säga och att då försöka koppla det till förnuftet. Det känns som att det ligger också i vågskålen, i samma vågskål som skönhet eller pengar. Alltså, man kan nästa lägga dom i samma skål. Har du bara ett förhållande till icke-förnuftet så kan du mycket enklare förklara det för förnuftet också. Icke-förnuftet behöver veta eller förstå att det här kommer att kosta så många kronor och förnuftet måste också förstå att om vi inte gör det på detta vis så håller vi inte våra målsättningar.

Det Mats pratar om som förnuft kontra icke-förnuft förstår vi genom den teoretiska tolkningsramen som strävan efter balans mellan ratio och intellectus. Ratiot behöver något att fästa sin uppmärksamhet vid för att vår värld inte ska bli kaosartad. Något som hjälper oss för att förstå minimat och det situationsunika. Med Mats resonemang ser vi en koppling till det som Bornemark (2018) beskriver som att ratiot aldrig enskilt kommer kunna ta sig an icke-vetandet. Med hjälp av intellectus förmåga att förstå vadheternas kärna får vi en sinnlig relation till det situationsunika.

Omätbara värden och subjektivitet

Trots att Mats pratar om det ekonomiska syftet med Råängen verkar det som att han också ser omätbara värden som ett tecken på lyckande.

Jag tycker vi har lyckats med Hage, med dom mjuka värdena. För jag är själv stolt, om vi nu ska värdera någonting så vill jag värdera min egen stolthet över projektet. Kan det vara att lyckas? Att jag själv känner mig stolt över det?

(M. Persson, 7 Mars 2022)

Stolthet som indikator är att betrakta som ett subjektivt värde, samtidigt skulle vi också kunna välja att förstå det som något väldigt konkret. Genom dikotomin objektivitet-subjektivitet argumenterar vi för det subjektiva förhållningssättet som en nödvändighet för att förlösa konstnärliga ambitioner och möjliggöra professionellt motiverade val (Krupinska 2016).

Precis som känslolivets diskuteras i Filosofiska rummet (2022) verkar det dessutom även som att Mats ser ett behov av att kommunicera genom känslolivets metaforer. Det ligger också i linje med Sennetts (2018) resonemang kring behovet av att använda fler sinnen bortom språket för att känna in det outtalades komplexitet.

6.2.2 Arkitekt: Aron Aspenström

Metodiskt arbete

Trots att vi tidigare har betraktat arkitekter som konstnärer i någon bemärkelse väljer Aron att inte betrakta sitt utövande som konst. Aron beskriver arkitektyrket som något av en gråzon mellan att vara ingenjör och konstnär. Han uppger å ena sidan att det

finns ett stort mått av kreativitet i början av processen men å andra sidan hur hans erfarenhet lärt honom att hålla kreativiteten inom vissa ramar för vad som är möjligt att göra, i synnerhet när han arbetar mot större beställare.

De stora byggbolagen har sina standardutförande och sin byggmetodik”

”Man tar bort runda former redan i skisskedet, för det vet man att det inte blir så... skissa på stora fönsterpartier utan bröstning funkar inte för där ska det in en radiator... och det där har man i sig och iallafall jag börjar pruta med mig själv redan då för man orkar inte ta den där fajten sen”

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Aron beskriver att han måste förhålla sig till en beställare som bygger efter färdiga och bestämda mål. Systemet försvårar även kreativiteten ju närmare mål och resultat som processen når. Aron beskriver dessutom att ju fler som är inblandade ju fler skeden behöver processen gå igenom vilket gör det krångligare.

Om det blir en fortsättning på projektet och ska byggas, går det igenom de olika skedena, förfrågningsunderlag, systemhandling och bygghandling. Då blir det fler personer inblandade och det blir mer av ett system med formalia och checklistor, det blir mer industri över det. För det är ju ritningar som ska fram... så det är i början när ramarna och de stora gestaltningsdragen sätts som det är mest kreativt.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Vi tolkar det system Aron beskriver som ett resultat av pedanternas samhälle. Där stel logik, färdiga kalkyler och pedanteriets fixering till rationellt lyfts fram på bekostnad av arkitektens kreativa utlopp. Så länge stora exploatörer förbjuder vissa initiativ för att det inte passar en budget eller industriella mått så är det svårt att se hur en arkitekt inte skulle bli begränsad i arbetet mot horisonter av icke-vetande. Detta känns igen i hur pedanterna ständigt eftersträvar att öka de områden som kan kontrolleras (Bornemark 2018). Det verkar utifrån från Arons erfarenhet att den senare mer stela delen i utformningen även påverkar och hämmar det kreativa första stadiet av utformningen. Det krävs en intellectus-präglad konstnärlig blick för att synliggöra det unika i den vardagliga platsen. Trots att det finns ett rågat mått av kritik mot det här systemet där kreativiteten, redan från början är begränsad, för att sedan dessutom avta ju närmare målet arkitekturen når, verkar det som att Aron i viss mån trivs med att ha en “strikt bygglåda” att förhålla sig till.

Man kan vända på det också och det tycker jag är intressant och något jag upptäckt ju mer erfaren jag blivit... jobbar man med såg PEAB som är väldigt strikta i sin bygglåda så kan det var spännande att förhålla sig till den rigida bygglådan... hur hittar man kreativa lösningar i den och det är något som jag med tiden lärt mig uppskatta... att se det som en utmaning och en trigger.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Även Mats är inne på det här spåret när han beskriver hur Domkyrkan tagit den första smällen i utformningen av Hage. Mats berättade att Hage utgör de första ramarna som de efterföljande arkitekterna och exploatörerna vill förhålla sig till. Platsen är inte längre ett blankt papper. Utformningen av platsen blir istället tillägg i en redan existerande kontext. Ur detta menar Aron alltså att det kan leda till något förlösande, en triggande utmaning. Detta resonemang tillför någonting nytt, utöver teorin, som är spännande. Hur begränsningarna i ett strikt system också kan förlösa någonting kreativt hos arkitekten. Visserligen beskriver Krupinska (2016) att det är en stor utmaning i att försöka skapa något ur en abstrakt idé. Det är en form av val som innebär stora risker i början, risker som Aron inte behöver ta genom att redan få det här a4-arket innehållande vissa data att förhålla sig till. Beroende på vilket perspektiv vi väljer att se detta utifrån kan det tolkas som både någonting bra och någonting dåligt. Vi skulle kunna se det som någonting tråkigt att arkitekten nu mot större beställare får en ”strikt bygglåda” att förhålla sig till. Men å andra sidan är det inte svårt att förstå hur kreativiteten hämmas av det Aron beskriver som det tomma a4-arket heller. Samtidigt uppger Aron att det i början finns störst kreativt utlopp. Beroende på var i skapandet Aron befinner sig kan alltså de kreativa besluten redan vara mer eller mindre fattade.

Man får kompromissa med den här bygglådan som jag pratade om... Man vet att det där blir för dyrt och det där kanske blir för svårt att underhålla...så då får man anpassa sig väldigt mycket, så då får man hitta den här tjugningen i det lilla liksom.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Krupinska (2016) beskriver hur det subjektiva omdömet ingår i en beslutsprocess som utlöser en kedja av intuitiva beslut och ställningstaganden som sedan förgrenar sig vidare i en rad nya beslut. Det är alltså viktigt att den som är först i den här processen har en god professionell kompetens och erfarenhet nog för att inte begränsa kreativiteten längre fram i processen. I Arons fall, som inte är först i beslutsprocessen, finns alltså en risk i att inte ha kontroll över det allra tidigaste skedet.

En annan aspekt av arbetet som är viktig är hur mycket betalt som är rimligt att ta av kunder. Aron menar att det leder till att det på hans arbetsplats har gjorts försök till att skapa manualer för skissprocessen.

Man måste kunna uppskatta hur lång tid saker tar och man måste kunna systematisera skissarbetet mer. Man kan inte förlita sig på arkitektens inspiration. Inspiration kommer inte av sig självt, det får man jobba fram genom systematiska metoder.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Genom att systematisera skissprocessen ska den göras mer effektiv och ge snabbare resultat. Återigen så blir det en fråga om balansgång här mellan ratiofixering och intellectus. Som Aron påpekat vid flera tillfällen så kommer inte inspiration av sig självt utan den måste arbetas fram. Manualer och ramverk för hur projekt ska föras framåt kan vara en inspirerande del i arbetet. Det intressanta är ju varför det här görs, vad är motivationen till manualerna? Som Bornemark beskriver det så är inte manualer av ondo men måste genomföras med fronesis. Med bra manualer så behöver hjulet inte uppfinnas igen varje gång, vilket kan tillåta oss att ta nästa steg. Om det däremot syftar

till kontroll och tolkas utifrån ratiot blir det istället stagnerande och dränerande (Bornemark 2020).

Apropå det här med metodiskt arbete... i det fallet blir det mer inkluderande, för om man är metodisk är det lättare att jobba i grupper där det inte är lika beroende av personkemi och som en kreativ tigt grupp. Då kan man jobba mer mekaniskt. Man hittar en metodik som är mer systematiserad så är man inte lika beroende av att man klaffar på samma sätt.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Som Aron beskriver kan det också vara viktigt att vara metodisk eftersom det underlättar arbetet i grupp, vilket nästan uteslutande är det sätt som arkitekter jobbar nu för tiden.

“Förr i tiden då fanns det de här stora ”arkitektgenierna” som ritade allt... nuförtiden vet jag att man jobbar inte så... utan det är mer samarbete och mer agilt.”

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Subjektivitet och inre arkitektur

Sennett (2019) beskriver stadens komplexitet, fylld av motsägelser som någonting som berikar vår erfarenhet. Helheten är större än summan av dess beståndsdelar. Han beskriver det som arkitektens roll att samverka och uppmuntra denna komplexitet. Sennett ser en typ av pragmatism där de olika beståndsdelarna skapas i ett slags utforskande stadie där vi kan experimentera för att berika våra erfarenheter. Vi kopplar detta till hur Krupinska (2016) resonerar kring subjektivitet. Hus ska stå länge på en plats vilket gör att subjektiviteten behöver balanseras med att känna in sina egna och andras behov. Aron reflekterar i intervjun över hur den inre arkitekturen och det subjektiva kan leda till arkitektur som inte tillfredsställer någon annan än ens eget behov. Samtidigt kan det generella riskera att inte nå någon på djupet.

Ja just det jag refererade till min lärare Finn Werne som hade skrivit ”den osynliga arkitekturen”... den blir väldigt subjektiv om man ska använda det som designverktyg, då man ju utgår väldigt mycket ifrån sig själv och sina egna erfarenheter och sina egna bilder... då blir de ju en arkitektur som man själv tycker om, men är det en arkitektur som passar alla? ... och det är ju en balansgång...

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Blir man för specifik är risken att man exkluderar andra men om man blir mindre specifik inkluderar man kanske fler, men då kanske det inte blir mer platser, byggnader och rum som verkligen fångar någon på djupet...det blogginlägget handlade om varför man trivs på vissa platser men inte på andra, då är det att vissa platser korresponderar mer med ens egna minnen och erfarenheter än vad andra platser gör. Jag formulerade också i det blogginlägget just svårigheten med att just fånga den inre arkitekturen.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Aron berör här den svårigheten som vi vill visa på när det kommer till dikotomierna, det går inte att välja en sida utan båda måste samspela, det generella och specifika; objektiva och subjektiva. Problemet som vi pekar på är att allt för ofta väljs det generella och objektiva som den rätta vägen. Med ett sådant val missar vi många värden som kan skapas genom att lyfta in subjektivitet. Aron beskriver det vidare:

Mer personligt utformade platser finns det något för alla att grabba tag i på sitt eget sätt även om det är på ett helt annat sätt än det som designern tänkt... det är ett sätt för folk att skapa sig en relation till platsen... den möjligheten ökar om det finns en personlig prägel på platsen.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Jag minns att jag tog upp ett exempel från Sydamerika i någon föreläsning ... ett torg i Chile som hade en klätterställning som var utformad av en skulptör... det var som en abstrakt blobb och det var väldigt svårt att säga vad det var, bara en ball och väldigt karaktäristisk form... det var en superpopulär plats, mycket på grund av att människor kom dit och använde de här skulpturerna på sina sätt... och det hade varit annorlunda om det bara hade varit en helt öppen plats utan något att förhålla sig till, tänker jag.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Allt för generella platser menar Aron inte på samma sätt inbjuder till att skapa sig en relation till den. Lite på samma sätt som han resonerar kring det kreativa i att ha en ram eller metod att följa när han skissar, så blir det lättare att vara kreativ när det finns något att förhålla sig till.

Aron beskriver vidare också hur samarbetet med kollegor och andra professioner kan leda fram till positiva och stimulerande överraskningsmoment. Mötet med kollegor och samarbetspartners skulle därmed kunna förstås som ett värdefullt verktyg för att skapa olika typer av lager som tillsammans ger en starkare slutprodukt än om Aron skulle fått arbeta helt själv.

Vi ritat hus och sen så kommer landskapsarkitekten in lite senare i processen, så har den nästan alltid varit och det är väldigt spännande för då kommer det något extra och en ny nivå... vi ritat hus och grundstruktur, sen kommer landskapsarkitekterna kommer in och gör sin tolkning det som vi ritat... det blir som, wow det här adderar ju något nytt, nya vinklar och ett annat formspråk som man själv inte visualiserat när man ritat huset.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Vi menar att detta relaterar till hur Mats beskriver processen på Råängen, där olika arkitekter och konstnärer adderar lager till en helhet som inte är tänkt att bli "färdig". Platsen kan då bli mer än summan av sina beståndsdelar (Sennett 2018). Vi kan också se en koppling till att stimulera komplexitet genom samverkan och uppmuntran av att ge varandra olika beståndsdelar att använda och tolka för en större helhet.

Vi diskuterar kort hur han ser på kreativitet i olika delar av processen och i vilken del av arbetet en konstnär kan göra mest avtryck.

I slutet av ett projekt så är det väldigt bestämt.... så de kreativa besluten som tas då är kulörkoder eller vilken typ av stuprör det ska vara.

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

Med det konstaterar Aron att i de mest lyckade projekten han varit med i kommer konsten in tidigt istället för att adderas mot slutet. Just för att det i det skedet finns störst potential för den att integreras i projektet.

När man adderar konstnärlig utsmyckning, då är konsten något som läggs till... då hålls det en tävling konstnärer emellan, så väljs det att ett konstverk som ska finnas i ett entrérum eller på en plats... då bli konsten ett tillägg som kommer sen... i de mest lyckade projekten, tycker jag själv, är när man får in konsten tidigare så att konsten inte blir någonting som adderas när byggnaden är mer eller mindre färdig.”

(A. Aspenström, 4 Mars 2022)

6.2.3 Region Skåne: Hanna Negash

Region Skåne ligger i framkant med policyn för gestaltad livsmiljö och arbetar idag med att specifikt anpassa den utefter Skånes förutsättningar. När vi frågar Hanna vad hon drar för associationer till uppsatsens ämne tycker hon att det låter intressant och nära den typ av processer hon själv vill försöka påverka. Hon berättar att det går att läsa i policyn att kapitalistiska värden idag väger tungt jämfört med svärmätbara värden inom konst- och arkitekturfären. Trots det tolkar vi det som att Hanna ser policyn för gestaltad livsmiljö som ett initiativ i rätt riktning.

Vi har inte utrymme att förbättra vår fysiska miljö som vi potentiellt skulle kunna göra om vi använde den kompetensen som vi har inom designprofessionerna och inom konsten och det försöker ändå den här nationella politiken närma sig.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Enligt Hanna verkar det som att policyn försöker ta vara på och lyfta fram outnyttjad kompetens inom design och konst.

Det blir som ett sätt att säga ”Genom designprocessen skulle vi kunna hantera jättemånga fler perspektiv om vi var beredda på att titta på våra utmaningar, med den (policyn) som utgångspunkt

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Om policyn kan användas för att lyfta fram kompetens inom design och konst innebär det att konstnärliga metoder skulle kunna lyftas fram mer nu i jämförelse med när innan policyn kom. Samtidigt verkar det också som att Hanna redan bevittnat flera positiva effekter för hur policyn implementerats. Det finns en stark kommunal vilja att efterfölja och uppfylla målen.

Det är klart det spelar roll om kommuner inventerar kulturmiljöer till exempel, undersöker vilka värden som finns, att det finns tjänstemän som får utrymme för att göra det. Att man planerar på ett sätt så att man utvecklar och tar hand om dom här värdena. Och det är ju sådant som vi ser att kommunerna gör. Dom tar fram arkitekturpolicys och dom funderar på hur man kan skapa värden vid varje boendemiljö, så det tror jag ändå är vägen framåt. Och det säger den här politiken också att det offentliga måste bygga med högre kvalitet.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Trots att Hanna bevittnat flera positiva effekter genom policyn tror hon att det finns förbättringspotential och ser med det behovet av att gå igenom och eventuellt revidera policyn.

Personligen, skulle jag tycka det var jätteintressant om ni tittade närmare på just gestaltad livsmiljö för det är ett tag sen, 2018, typ vad har hänt? Funkar det? Vad är det som inte fungerar som så som det är tänkt eller skrivet?

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Dewey (2005) beskriver hur den estetiska erfarenheten gynnas av att se världen som ofärdig. Genom olika perioder av stagnation och produktion läggs grunden för att skapa någonting nytt. Genom Hannas resonemang förstår vi den här inställningen som någonting positivt. Hur policyn ingår i en större process där arbetet och politiken hela tiden förändras i takt med resultatet likt det pragmatiska förhållningssättet som Dewey representerar men som också återkommer i analys genom syntes (Krupinska 2016). Sennett (2018) beskriver att om vi tillåter oss se staden som ett öppet system blir det enklare att tillåta arkitektur och konst att sammanfogas med tidigare omsorgsfullt integrerade värden.

Policyn för gestaltad livsmiljö som hävstång

Policyn tycks skapat utrymme för ett mer kvalitativt arbete. Gestaltad livsmiljö kan skapa gemensam samsyn för vad som är god stadsmiljö som därefter fungera som ett paraply att samlas under. Regionen kan legitimera vad de vill åstadkomma genom att luta sig tillbaka på policyn.

Det står att gestaltad livsmiljö ska genomsyra alla Region Skånes aktiviteter. Det är en hävstång typ. Det är så vi använder policyn, så att vi kan genomföra aktiviteter.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Allt kommer ändå från att vi fick en nationell politik som gjorde att vi kunde skapa en strategi och nu kan vi vifta med den när vi vill göra saker.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Bornemark (2020) beskriver hur samhället är uppbyggt från två världar, en verklighet och en pappersvärld. Här blir pappersvärlden oumbärlig i planeringsverksamheterna för att skapa medel att kunna utföra något i den riktiga världen. Även om Hanna ser policyn som ett papper att "vifta med" för att kunna legitimera sitt arbete ur ett positivt perspektiv tolkar vi det som en omväg, som ett sätt att försöka göra någonting gott utifrån "spelets regler".

Vi har några exempel i Malmö där vi tittar på frågor som "Hur kan man lösa saker genom att använda arkitektur, eller konst för den delen?" Dom projekten kräver väldigt mycket kraft, det är inte så den kommunala verksamheten är uppbyggd. Vi har en del av organisationen som säger "Vi behöver en fritidsgård" och så har vi en del av organisationen som säger att "Vi behöver någonting annat" och så har vi rutiner för hur vi gör och med det då inte möjligheten att förbättra våra miljöer. Det står liksom inte så högt på agendan. Men jag tror ändå att det finns sådana krafter, alltså den här idén om att hitta andra sätt liksom för att möta fler behov och skapa fler värden, men det tar ju inte bort dom grundläggande spelreglerna.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Bornemark (2018) beskriver hur pedanten använder styrdokument och standardiseringar för att undslippa ansvar. Om planeringen misslyckas när policyn ska implementeras; under vems område faller i sådana fall ansvaret för detta misslyckande? Regionen? Kommunen? Staten eller samhället?

Normerande

Hanna återkommer vid flera tillfällen kring normer i planeringen. Bland annat när hon diskuterar olika sätt att förstå värden i politik för gestaltad livsmiljö.

Det handlar om att skapa andra normer, alltså en annan förståelse för best practice och höja ribban för vad kvalitet är och det är ju inte "hårt" liksom.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Normerande som handlar om att skapa standarder för vad som är bra riskerar att falla i samma fallgrop som tidigare normer eftersom det syftar till att skapa en färdig ram för rätt och fel planering. När kvalitet likställs med bra försvinner i någon bemärkelse den nyans som begreppet har när det handlar om egenskaper. Om fokus ligger på vilka egenskaper som ska premieras kan det vara lättare att anpassa dessa till den givna kontexten (Bornemark 2020).

Det finns platser som många av oss verkligen uppskattar beroende på vilka förkunskaper vi har och hur vi är förberedda att möta de platserna, men som andra inte uppskattar och där tänker jag att det är det normerande som är grejen och att vi faktiskt lever i en tid som är polariserande och att det är skadligt och att man märker det i platser och att platser blir till för vissa och inte för andra."

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Det som Hanna syftar på här är säkert mer att förstå som en motpol till de rådande normerna. I den bemärkelsen är det rimligt utifrån vår teori att "bryta" normer men det gäller att det inte blir generella sanningar eller uppfattas som episteme-kunskap.

En av de viktiga poängerna inom pragmatismen är att det inte fungerar att använda sig av stora allomfattande teorier för att få till "god" stadsplanering (Allmendinger 2017). Det leder till en balansgång av att välja normer med goda intentioner utan att det skapar nya fasta sanningar och abstrakta teorier om rätt arbetssätt.

Generellt - specifikt

Vi ber Hanna utveckla vilka värden och kvaliteter hon syftar på när dessa begrepp återkommer vid några tillfällen under intervjuens gång.

Det handlar ofta om den här kommunikationen kring värden, för nu sitter jag ju här implicit och gör massa antaganden om att ni förstår vad jag menar, vilket jag ju också tror att ni gör, men det gäller ju i all kommunikation kring byggd miljö. Så värden handlar ju om allt från material, egenskaper eller sammansättningen av rumslighet eller tillgänglighet liksom både socialt och funktionellt eller om ljus, skugga eller blåst. Alltså både dom sinnliga erfarenheterna av platser och hur dom är sammankopplade med varandra men också såklart sociala aspekter som just medbestämmande, demokratiska aspekter eller pedagogiska aspekter.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Från dikotomin generellt-specifikt tolkar vi in en viss risk att regionens arbete och roll blir för generell utifrån den här förståelse för värden och kvaliteter. Å andra sidan skulle en bred förståelse för de problem och aspekter som behöver hanteras kunna ses som någonting positivt.

Jag tror att om vi kan om vi lyckas med att ha en bred avpolitiserad diskussion kring kvalitet, rumslighet och värden så kommer det att hjälpa. Och att det spelar roll, att vi inte blir lika benägna att använda sämre lösningar.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Vi ställer oss tveksamma till om regionen verkligen kan föra den typ av "bred avpolitiserad diskussion" som Hanna eftersträvar kring kvalitet, rumslighet och värden. Dels för att vi redan ser Region Skåne som en politisk aktör, dels för att det finns en attityd om att de normer regionen representerar är den rätta typen av norm vi alla ska underordna oss till. I mångt och mycket tror vi dock att den typen av rådande normer och grundläggande spelregler Hanna kritiserar ligger i linje med den vi själva lyfter fram genom vår teori.

Understödjande roll till kommunerna

Från intervjun kan vi konstatera att regionen skulle kunna spela en viktig roll genom att agera understöd till kommunerna.

Vi har också medel, vi har liksom pengar till ett kunskapsunderlag. Så då kan vi använda den här utbildningen just för att se vad kommunerna behöver. Är det kunskap? Eller stöd för att träffa andra kommuner som håller på med liknande saker? Eller vill dom ha en inventering? Vill dom att vi typ ska titta på Skånes landskapskaraktärer? Beskriva värden åt dom? Alltså göra arbeten som är svåra och tunga att göra i översiktsplanering till exempel. Vi kanske skulle titta på vilka som är de regionala intressena? Hur de ska beskrivas och varför de är värdefulla.

(H. Negash, 17 Mars 2022)

Här kan vi se en viktig koppling till dikotomierna. Bornemark (2020) beskriver intellectus roll som att fånga upp vadheterna. Genom Hannas resonemang skulle vi kunna förstå regionens roll som mer undersökande utefter kommunernas behov, en roll som skulle kräva en relation till icke-vetandet eftersom kommunernas behov förmodligen skiljer sig åt. Här blir intellectus egenskaper viktiga. I relation till icke-vetandet kan Regionen fånga upp vad som är viktigt utifrån det situationella i kommunernas behov och därmed ge regionens roll mening.

6.2.4 Konstnär: Anna Nordquist Andersson

Anna beskriver hur en allt större del av hennes arbete utgörs av uppdrag inom offentlig gestaltning. Det beror framför allt på en ökad byggtakt av offentliga byggnader inom vilka enprocentsregeln för offentlig konst gäller. Det finns alltså fler uppdrag generellt men intresset för offentlig konst har bland konstnärer ökat. Dels utifrån ökat intresse för demokratiaspekter, dels för att verken blir permanenta. De blir en del av en plats istället för att plockas bort när utställningen är över. En del av demokratiaspekten är även att konsten blir tillgänglig för alla medborgare och inte exklusiv för ett galleri.

Fler och fler konstnärer har fått upp ögonen... [för offentlig konst] ... både demokratiaspekten av det att konsten ska vara för alla och att det är något som blir kvar... det är inte en utställning som går upp och sen ska ner... och inte heller i det kommersiella hos någon samlare.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Resonemanget berör idén om att konsten är ett inneboende behov i människor som under modern tid blivit ockuperad för att tjäna andra syften än de grundläggande interna behoven (Dewey 2005). Konsten blir genom galleri och museum en exklusiv handelsvara (Dewey 2005). Den har också genom museum använts för att skapa en gemensam nationell identitet. Det är intressant att det finns inskrivet i politik för gestaltad livsmiljö att konsten ska beröra vissa ämnen i den offentliga miljön (Kulturdepartementet 2018). Något som Anna också kritiserar statliga, regionala och kommunala organisationer för att göra genom att definiera vilka värden konsten ska förmedla och byggas på.

Då har man hittat på olika bedömningssystem eller vad man tittar på... verkshöjd osv

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Det har blivit väldigt mycket så att Statens konstråd gärna vill kurerar... att det ska handla om hållbarhet eller så... man kan känna som konstnär att jag har ju redan mitt ämne, jag vet redan vad mina verk handlar om... jag vill inte hitta på att det handlar hållbarhet eller vad det nu är de vill lösa på en plats.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Det kan också ses som en förlängning av mätbarhetssamhället, att kunna säkerställa vilka värden som konsten ska medföra. Redan innan konsten skapas måste det alltså finnas en slags idé kring vad det ska bli för resultat. En process som hämmar både vad Bornemark (2020) beskriver som att sträva mot horisonter av icke-vetande och till hur pragmatismen beskriver att resultatet underbyggs av ett utforskande och experimenterande (Allmendinger 2017). Utifrån denna metod blir det lätt att förstå vad Anna menar när hon påpekar att det finns en ängslighet och en idé som att konsten ska ta spjörn mot någonting som känns rätt i tiden hur det i sin tur skapar friktion mellan konsten och planeringen.

Det som kanske har hänt ibland i den offentliga gestaltningen är att många har blivit rädda för att konsten ska vara problematisk eller att människor ska reagera på den men enligt min mening är det de viktigaste med konstens roll. Vi ska klara av en kritisk konst, som ställer frågor... ska vi tillbaka till 50-talet där det är färg och form så vill inte jag vara med, det tycker jag är tråkigt, då behövs inte den offentliga gestaltningen.”

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Att även konsten i allt större utsträckning ska kontrolleras och upphandlas kopplar vi ihop med att det finns en större utbredning av NPM i styrsystemen. Det blir på sätt och vis ett ganska extremt exempel på att försöka kontrollera något som inte är mätbart, ett stort pedanteri. Det hämmar som sagt förmågan att se nya lösningar om inte konsten har möjlighet att vara utforskande i stadsrummet. En del av problemet kan ligga i en redan satt agenda från statens sida när det gäller uppdragets utformning till Statens konstråd inom ramarna för politik för gestaltad livsmiljö. En viktig del av NPM är nedskärningar i budget och kontroll över hur pengar hanteras i de offentliga verksamheterna (Gruening 2001). Det kan därför finnas en rädsla att bli av med sina resurser om något inte fyller de syften som satts på uppdraget.

Vi diskuterar hur det är att som konstnär arbeta med arkitekter eftersom vi tidigare intervjuat Aron som inte ansåg att hans arbete var konstnärligt och bara hade bra erfarenhet av att arbeta med konstnärer.

Min erfarenhet av dagens arkitekter är att de är ganska låsta av kunden eller beställaren... är inte kunden nöjd så ritas vi om, de är lösningsorienterade... nu blev det här materialet för dyrt, ja men då tar vi ett annat.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Sen tycker jag att det har varit väldigt berikande att arbeta med en arkitekt. Jag kan vara väldigt låst vid att jag vill ha det på ett visst sätt och det handlar mer om konceptet

”konstnärligt ego” haha. Men då kan arkitekten säga ’nej det behöver inte vara fel vi ritar om’. De är mer lösningssorienterade än vad jag är som konstnär.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Sigurd Lewerentzs metod som arkitekt menar Anna kanske är mer lik det hon menar, i och med att han inte gav sig utan stred för sin grundidé. Men som Aron påpekat innan så ser inte arkitektrollen ut likadant nu som den gjorde i början av 1900-talet. Det är sällan det finns en enskild arkitekt bakom ett helt projekt. Det är nästan uteslutande ett team bakom som utformar ett projekt, vilket gör att kompromissförmågan blivit nödvändig. Både Aron och Anna poängterar dock att det är viktigt att konstnären är med tidigt i processen för att konsten ska få plats.

Det är avgörande, enligt mig, om man ska göra något riktigt bra. Problemet har varit innan att konstnären kommer in sist. Då är allt liksom färdigritat... så kommer konstnären in som rosen... det finns inga ytor för konstnären att jobba med... det blir ett atrium där de måste lösa insynsskydd.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

En intressant diskussion uppstår kring subjektivitet kontra objektivitet när Anna tar upp problematiken kring vad hon valde att kalla för ”tyckare”. Problem uppstår kring konsten när tyckare som inte har kompetens tillåts att ha inflytande över hur konstverk ska utformas.

Ibland är det svårt som konstnär att komma in i det här offentliga, eftersom det är väldigt mycket tyckande och tänkande... vi tycker inte om det osv...

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Jag hade gjort nedsänkta bilder i golvet... då kom det in lite från vänster att det inte var bra för blindas, så jag fick ta kontakt med blindas riksförbund och det var inte alls så... så det hade bara hittats på.”

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Krupinska (2016) beskriver att analys genom syntes till stora delar består av att de som utför metoden gör kvalificerade gissningar. När vi söker synteser blir gissningarna bättre allteftersom. Denna metod kräver tid för att vi ska lära oss ett tankesätt som kräver hög grad av flexibilitet, en typ av flexibilitet som Anna troligtvis hunnit utarbeta vid detta laget men troligen inte tyckarna.

Urvalsprocessen ställer krav på subjektivt omdöme där professionell kompetens utgör en viktig aspekt för det goda omdömet. Kommer konstnären in tidigare i processen skulle det möjligen gå att stärka dennes roll och inflytande redan från början eftersom det, redan i urvalsprocessen, sker flera subjektiva val där deras professionella kompetens hade kunnat spela stor roll. Både Krupinska (2016) och Rittel och Webber (1973) beskriver hur lösningen på ett problem blir annorlunda beroende på hur problemet formuleras. Konstnärens subjektivitet blir därmed viktig att förhålla sig till.

Annas resonemang för den konstnärliga metoden skiljer sig gentemot vad vi har sett från tidigare intervjuer.

Du pratade innan om att du har en klar idé över vad ditt verk ska vara, är det något som är finns i ditt konstnärskap från början eller hittar du det när du kommer till platsen?

(Intervjuare, 25 mars 2022)

Både och, jag är ju väldigt intresserad av rumslighet och jag vill ju verkligen att verket ska ta spjörn emot arkitekturen... ämnet jag har i mitt konstnärskap handlar om genomlysning, att se igenom eller genomskåda olika lager i samhället eller platsen... vad var platsen innan? Var det ett rekreationsområde, fängelse... alla platser har en historik och det brukar jag använda och få in i arbetet... allting har ju en känsla även om det är arrangerat.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Anna beskriver en inneboende "ram" som hon bär med sig och relaterar till rummets eller platsens förutsättningar (d.v.s. rummets/ platsens ande, sinnlighet, historia etcetera). I den bemärkelsen är hennes metod inte lika beroende av att det från början måste finnas någonting att utgå ifrån. Från teorin återkopplar det här till subjektiviteten där det är upp till Anna att tolka vad det är som ska genomlysas med hjälp av hennes omdöme och kompetens. Anna bär med sig en syntes som sedan analyseras och anpassas under processens gång. Krupinska (2016) menar på att detta arbetssätt leder till nya insikter och ger större möjlighet att hantera komplexitet.

När vi berättar om hur Mats ser på mjuka värden genom begreppet "skönhet" reagerar Anna. Hon hävdar att konsten genomgått en förändring där dess roll inte bör låta sig reduceras till att smycka och därmed gå ifrån benämningar som "skönhet".

Förut hette det konstnärlig utsmyckning och det ändrades just för att komma bort ifrån det här att smycka. Jag är ändå intresserad av estetiken, det är inte oviktigt, men jag tycker inte att det ska vara syftet, att det ska smycka.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Vi utgår från att Mats syftade på skönhet i en vidare bemärkelse som sinnlighet eller ett rum där vi vill dröja oss kvar och som ger oss en upplevelse. Just ordvalet skönhet kan leda till missförstånd vilket i det här fallet blev tydligt på ett intressant sätt. Missförståndet vittnar om språkets begränsning och hur fel det kan bli när språkets metaforer inte lyckas förmedla tankens fulla abstrakta budskap. Precis som resonemangen från Filosofiska Rummet (2022) är språkets metafor en reducering av vår tanke och därmed ett verktyg bland många andra för att göra oss förstådda på.

Jag har ett syfte med min konst men jag måste släppa taget och låta betraktaren fylla i och det gör ju den efter sin referensram och var den kommer ifrån. Konsten fungerar väldigt mycket som ett eko i vår upplevelse mot vår erfarenhet och framtid, som en kedja liksom.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Du ska kunna möta det här verket utan att veta mina intentioner eller vad jag har tänkt i, i det offentliga rummet och ändå få en upplevelse och det behöver nödvändigtvis inte vara skönhet

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Anna rör sig ofta nära hur vi beskrivit att konsten kommunicerar på en mer multidimensionellt komplex nivå gentemot språket. Konstens komplexitet utmanar oss i att relatera till vad vi vetat sedan innan och vad som sker i perceptionen av konstverket (2005). Vi är aktiva inför det vi ser, likt hur Dewey (2005) beskriver skapandet av en estetisk erfarenhet. Bornemark (2020) beskriver hur vi skapar erfarenhet genom tid och rum där vi rör oss genom platser och situationer i vilka unika erfarenheter uppstår.

Den ska även tåla ögats slitage... den måste vara så pass öppen eller tillgänglig den får inte bli ett slagord, den måste fungera på flera nivåer tycker jag är viktigt.

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Ett verk i en offentlig miljö ska inte bli urvattnat av att det upplevs varje dag. Det ligger i linje med Deweys (2005) beskrivning av perception, ett konstverk som bara känns igen leder inte till en utvecklad experience utan stannar vid igenkänning. För att en experience ska bildas krävs det perception hos mottagaren (Dewey 2005). Själva perceptionen är knuten till betraktaren och deras upplevelse men som vi vet om experience handlar det även om ett samspel mellan konstverket och betraktaren. Så för att det ska tåla ögats slitage behöver ett konstverk väcka någon typ av perception hos betraktaren, annars är det bara "där" och tillför inget till vare sig platsen eller livet. I intervjun så återkommer vi till Skogskyrkogården vid flera tillfällen och våra upplevelser av den helhet som finns där. Ett projekt som varade över 25 år och fortfarande förändras och byggs på. Tidsperspektivet och fokus på något annat än vinst ger det vissa likheter med Råängen där det finns ett långsiktigt perspektiv som inte är tänkt att bli färdigt i en traditionell mening. Det finns även en del lärdomar om hur slitsamt det kan vara att driva igenom ett så omfattande verk. Framför allt i att orka strida för sina idéer, som Anna uttrycker det:

Den kampen är central. Men man måste orka den kampen också. Det kan vara utmanande att hitta en väg framåt och det kan också leda till låsningar som det också gjorde i Skogskyrkogården...Tänker på det vi pratade om innan med arkitekter som ritade allt, som Asplund eller Lewerentz. De ritade allt från handtag och bänken till landskapet, det är det här total konstverket. ... Jag förstår Lewerentz och hur sur han blev men jag förstår också Asplund att han inte ville släppa det utan att det är bättre att jag blir kvar, det måste ju bli färdigt...

(A, Nordquist, 25 mars 2022)

Likt intervjuerna från både Aron och Mats påpekar Anna vikten av att få in konsten tidigare som en mer självklar del i stadsplaneringen. Aron pratar också om att det oftast

blir bättre projekt om konstnärer inkluderas i ett tidigt stadium i processen. Konstens styrka kanske ligger i just förmågan att skapa något som inte tidigare fanns. En konstnärs öga behövs för att kunna lyfta fram de unika och lyfta fram sinnligheten i en plats. Att skapa grundförutsättningar för goda platser ur ett själsligt perspektiv skulle kunna innebära att skapa nya ramar att förhålla sig till.

Del 7. Diskussion & slutsatser

Genom att presentera en syntes av empiri och resultat kan vi besvara uppsatsens första frågeställning. Från syntesen utvecklar vi sedan våra tankegångar relaterat till den teoretiska tolkningsramen. Detta för att återkoppla till uppsatsens syfte och därmed också lägga en grund för att besvara vår andra frågeställning.

7.1 Diskussion

Från intervjuerna har vi identifierat olika perspektiv kring hur det arbetas med konstnärliga metoder inom stadsutveckling idag.

Vi ser hur konstnärliga metoder används i Råången för att underhålla och restaurera byggnaden Domkyrkan och samtidigt upprätthålla kyrkans värdegrund. Med värdegrunden betraktas konstnärliga metoder som det lämpligaste alternativet för att balansera ekonomiska intressen och samtidigt möta och förvalta det ansvar som kommit med det tusenåriga perspektivet. Konsten och arkitekturens kraft ses som en långsiktig investering för att generera ekonomisk vinst och förvalta samt producera omätbara värden.

Aron beskriver arkitektens roll som något av en gråzon mellan ingenjör- och konstutövande. Utifrån hur han beskriver sin kreativa process instämmer vi i att denna process behöver ta in fler aspekter än vad konstnärliga metoder inrymmer, d.v.s. att gå från känsla till färdigt resultat.

Arons kreativa process behöver förhålla sig till beställarens vision, ofta präglad av en budget- och tidsram. Den kreativa processen är mycket systematisk och metodiskt präglad där han, tillsammans med andra arkitekter, ritar och skapar olika lager av det som mot slutet utmynnar i ett färdigt förslag. Den kreativa processen skulle kunna förstås som en typ av analys genom syntes utövat i grupp.

Hannas relation till konstnärliga metoder handlar om att indirekt möjliggöra dessa snarare än eget praktiskt utövande. Policyn för gestaltad livsmiljö tolkas och används som hävstång i regional kontext för att understödja och hjälpa aktiviteter där konst och arkitektoniska värden kan komma fram genom stadsutveckling. Arbetet inbegriper bland annat att agera som stödjande roll till kommunala initiativ men också att kommunicera kring sinnliga kvaliteter och omätbara värden för att ifrågasätta och förändra rådande normer. Vi tolkar det som att dessa normer handlar om en högre nivå för 'best practice' som ger uttryck för de kvaliteter som redan står skrivna i policyn.

Annas konstnärliga metod handlar om "genomlysning". Genom sin konstnärliga metod genomsådar hon olika lager i samhället eller platsen. Med sin konstnärliga metod tar hon spjärn mot sammanhangets historik och känsla vilket hon sedan belyser med konsten.

Sett till intervjuerna var det egentligen bara Anna som praktiserar konstnärliga metoder inom stadsutveckling idag. Det var också egentligen bara hon som var fullt ut

bekvämt att prata inom den terminologin. Mats och Hannas roller handlar mer eller mindre om att underlätta eller öka medvetenheten kring konst, omätbara värden och konstnärliga metoder i stadsutveckling medan Arons roll som arkitekt är mer lösningsorienterad i gränslandet mellan ingenjör- och konstnärskap. I den här uppsatsen kan vi därför inte redogöra för hur konstnärliga metoder används inom stadsutveckling idag. Det insamlade material vi försett oss med är alltför specifikt till sin karaktär för att besvara en så generellt formulerad frågeställning.

Från det lilla utsnitt vi forskat inom har vi under arbetets gång utvecklat vår förståelse för konstnärliga metoder. Med det har vi också insett att det vi undersökt kanske mer berört underlättandet för konstnärliga metoder i stadsutveckling snarare än det faktiska användandet. Likt många av de svårdefinierade begrepp vi undersökt som själ, sinnlighet och omätbara värden är konstvärlden präglad av mystik och gåtfullhet. Det svårbegripliga har också varit det som drivit arbetet framåt, själva känslan som kunskapsförvärvande drivkraft. I den processen har vi ibland styrt ur kurs vilket gjort det svårt att besvara arbetets första frågeställning. Än dock har det dukat upp för andra intressanta insikter.

Med teoripaketet har vi presenterat en ram som planerare kan använda för att lyfta fram omätbara värden genom konstnärliga metoder i gestaltade livsmiljöer. Istället för att diskutera varje teoretisk beståndsdel separat har vi istället valt att förstå paketet i sin helhet. Därmed förekommer och relateras inte all detaljkunskap genom intervjuerna utan betraktas istället som ett förhållningssätt och en känsla där praktisk kunskap är nödvändig och motiveras från flera olika teoretiska perspektiv i en större helhet. Intervjupersonerna rör sig alla inom denna helhet mer eller mindre, fast på olika sätt.

I intervjuerna ser vi olika vana att hantera sinnliga värden och belysa känslornas roll i yrkeslivet. Konstnärliga metoder har påverkan för alla yrkena även om det lyfts fram och arbetas med på olika sätt. Vi kan se hur uppdragen påverkas i hög grad av de förutsättningar som finns genom policy och den snåriga värld där känsla och praktisk kunskap kan vara svårt att motivera.

Mats målar upp ett sätt som dikotomierna kan gå ihop på ett produktivt sätt, detta genom att tydligt visa vad det är som ska göras rent mätbart och samtidigt vara följsam och låta sig styras av omätbara värden. Det tyder på värdet av att ha en organisation som förstår och vill jobba med detta i gestaltad livsmiljö. Aron har en ambivalent hållning till pragmatism och subjektivitet i sitt arbete medan Anna drivs av subjektivitet. Båda är inne på skillnaden mellan arkitekter och konstnärer där arkitekten är mer lösningsorienterad och konstnären drivs av sin vision.

Hannas arbete på Region Skåne kan vara till stor nytta för omätbara värden i stadsutvecklingen. Arbetet där verkar fokusera på att skapa en konsensus och ett gemensamt språk för hur omätbara värden ska hanteras. Att driva konsensus kan verka märkligt utifrån vår teori. Det är viktigt att poängtera att Hannas erfarenhet inte korresponderar med vår egen teori. För att det teoretiska tolkningsverktyget inte ska bli för statiskt eller stelt krävs därför en förståelse för att Hannas erfarenhet utvecklat ett praktiskt omdöme som skulle kunna vara 'best practice' utifrån de förutsättningar hennes arbete tillåter.

Tillsammans kan dessa kompetenser skapa en bättre helhet utifrån perspektivet av att dikotomierna behöver sammanföras. Samtliga kompetenser behövs, inte minst förståelse för praktisk kunskap och att allting inte kan eller ska beskrivas med ord. Vissa värden kan bara uttryckas i en specifik form eller förstås av vårt känsloliv.

Dikotomierna - Fördel att arbeta med en satt ram

Med våra intervjuer har vi sett hur svårt, närmast orimligt det är att beskriva världen utifrån dikotomier, speciellt i vårt fall. Det vi har upplevt med våra intervjuer är att de alla rör sig mellan begreppen. Problemet verkar dock fortfarande vara att samhället valt sida, det är den generella och objektiva ratiovärlden som förespråkas. Aron visar på ett mellanting där ratio och intellectus samspelar, i hans resonemang lyfts fördelarna med båda.

Från intervjuerna har vi identifierat ett resultat där vi kan se vissa övergripande drag men också olikheter som på ett eller annat sätt tillfört intressanta tillägg till vårt teoretiska underlag. Trots att intervjupersonerna kommer in i våra teman med olika erfarenheter från sina yrkesliv delar samtliga vår hypotes att konst, omätbara och sinnliga värden inte får tillräckligt utrymme i stadsplaneringen på grund av kapitalistiska ideal, NPM-styrning och pappersarbete.

Konstnärliga metoder underordnas mätbara metoder som på förhand kan garantera betryggande och kontrollerbara resultat. Med ängslan inför att inte kunna lämna garantier för lönsamhet medföljer system som försvårar möjligheterna att gestalta trivsamma livsmiljöer. I och med det finns en inneboende friktion i stadsplaneringen där kreativitet tolereras i begränsad utsträckning.

Vi upplever att det är i det utrymmet flera av våra intervjupersoner funnit alternativa vägar för att ge spelrum för konstnärliga metoder. Dessa vägar har tagit olika riktning beroende på inom vilken verksamhet intervjupersonerna befunnit sig i. Trots att vi ser blygsamt positiva initiativ i rätt riktning på både makro- och mikronivå tvingas vi dock medge att den största kraften ger föga utrymme för omätbara och sinnliga värden i planeringen.

Konstnärlig metod

Allas tolkning av vad en konstnärlig metod är skiljer sig beroende på hur deras yrkesroll ser ut och vad dom behöver förhålla sig till utifrån sina roller. Deras syn på konstnärliga metoder är en produkt av rollens förutsättningar. Det märktes att intervjupersonerna var olika vana vid att röra sig kring begreppet konstnärliga metoder. Vad som var gemensamt för alla var att de tyckte att konstnärliga metoder behöver få mer utrymme. Ju tidigare konstnärliga metoder kommer in desto bättre blir helheten.

Som vi konstaterat innan så finns det kunskapshorisonter, inom stadsutveckling handlar det inte minst om hur människor tar till sig miljöer och hur de upplevs. Varje upplevelse av en plats är unik för den människan som hade den. Det blir därför meningslöst att försöka uttrycka dessa i ord. Det leder bara till generaliseringar som till slut inte har något med upplevelsen att göra. Konst som medium har en förmåga att facilitera nya upplevelser och tolka sinnlighet i något specifikt eftersom tolkningen finns hos betraktaren, något som Anna uttryckte om sin konst. Trots hennes egen tanke med konsten står den ändå för sig själv. Betraktaren bjuds in till att göra sin egen tolkning som mottagare.

Att konsten är öppen för betraktarens perception är något samtliga respondenter i viss mån berört genom våra intervjuer. Den egna upplevelsen av en plats avgör både trivsel och användningsområde. Konstnärliga metoder verkar därför ha stort värde, åtminstone hos de vi intervjuat. Aron reflekterar i sin intervju kring balansgången mellan specifik och generell design och poängterade att till fullo hänge sig åt det ena eller andra inte var av större värde. Den konstnärliga metoden skulle kunna vara ett

sätt att bjuda in till reflektion i stadsrummet och som ett medium för människor att skapa sig egna relationer till platser.

Våga

Anna sa i sin intervju att konstnärskapet bör innehålla en kompromisslöshet gentemot det färdiga verket. Hon menar att det i viss mån är det som skiljer konstnärskapet och arkitektyrket ifrån varandra. Den bilden stärks i viss mån av hur Aron beskriver sin yrkesroll. För honom handlar det om att vara kreativ inom de begränsningar som sätts i projektet. Han beskrev hur han redan i skisstadiet väljer bort vissa saker för att han inte orkar ta kampen senare. I den processen sorteras nytänkande bort och redan kända resultat tros kunna produceras igen. Ren reproduktion är ingen estetisk erfarenhet eller konstnärskap (Dewey 2005) och leder inte nödvändigtvis till samma resultat varje gång (Bornemark 2020).

Fler yrkesutövare behöver orka ta kampen för nya lösningar som passar i det situationsunika och på så sätt gynna omätbara värden i staden. Men för att den individuella arkitekten ska orka det behövs stöttande organisationer som står bakom och inte motarbetar (Bornemark 2020), likt hur Mats kunnat stötta sig mot kyrkans värdegrund.

Ett gemensamt drag hos våra intervjupersoner är att de alla stött på organisationer som inte vågat testa nya sätt. Där blir sådana projekt som Råängen viktiga som exempel på att det går, de vågade testa och ta smällen. Mats var själv skeptisk till en början men har ändrat sig under processen vilket vi tycker vittnar om styrkan i att arbeta med omätbara och konstnärliga värden. Mats uppmanade oss till att vi måste våga testa i framtiden och inte bara gå på de kända alternativen. Hanna pratar om att regionen bör kunna ta en stöttande roll gentemot kommunerna och hjälpa dem att hitta sätt att arbeta med de värden som står beskrivna i policyn. Hanna pratar om att detta kan ske genom utbildning och dialog för att hitta ett gemensamt språk och förståelse för denna typ av värden.

Pragmatism och paktivitet

Att se det situationsunika och en förmåga att uppfatta vad som är essentiellt i den givna situationen kräver praktisk kunskap. Konstnärliga metoder är en intellectuspraktik där mycket är ovisst på förhand. I Råängen sågs ovissheten som en styrka där det viktiga var följsamhet för nya insikter i processen. Aron pratade om det intressanta med det stora resultatet där olika kompetenser tillsammans fick prägla en större helhet. Hanna såg värdet i undersökandet av vilka värden som skulle kommuniceras och hur policyarbetet kunde förbättras medan Anna pratar specifikt om hur konst förvaltar och kommunicerar dessa värden.

Stegvis skapas ett resultat, stött av olika erfarenheters avtryck. Ett visst mått av pragmatism som kräver olika former av följsamhet beroende på de omständigheter respondenterna behöver bemöta genom sina arbeten. Det är intressant att knyta samman respondenternas resonemang med varandra och den teoretiska tolkningsramen. Idén av hur livsmiljön gestaltas genom lager av olika tolkningar av vad platsen är och skall bli. Det faktum att våra blickar tillsammans kan förvalta och till och med skriva nya berättelser för en plats. Något som medför ett ansvar där vi måste inse att vi inte vet allt, bekänner oss med det och se styrkan i den pragmatiska blicken. En blick där processen prioriteras framför resultatet. Där resultatet är att alltid

utvärdera och omvärdera processen för att sedan förändra och förädla. En process där vi ser och respekterar platsers berättelser och genomlyser det i planeringen tillsammans.

Genom den syntes som skapas av den teoretiska tolkningsramen och intervjuerna ser vi flera förhållningssätt för hur en sådan planering skulle kunna se ut. Pragmatism utgör grunden i en praktisk filosofi vi tolkar ligga nära techne i sitt utförande. Det är dock en fin linje mellan pedantisk och utforskande pragmatism. Vad det är som skiljer dem åt är kanske just när kunskapen blir generell eller episteme, när samma lösning tänks kunna appliceras i helt olika situationer.

Konstnärlig blick

Aron beskrev kort i sin intervju, vad vi ser som ett skräckexempel, på hur AI letar sig in alltmer i arkitekturen. Där mål och standarder räknas ut "optimalt". AI saknar dock förmåga att anpassa sina vadheter från det som är viktigt i stunden (Bornemark 2020). Det gör att AI saknar sensibilitet inför horisonten av icke-vetande, den märker inte av vad som är unikt i en speciell situation. AI har inte möjlighet att fylla den själsliga och sinnliga roll som krävs för att skapa liv i en stadsmiljö.

Att upptäcka vad det är som är viktigt i en situation eller på en plats kräver intellectus. Utan intellectus missar vi platsens kärna och unicitet. Utan det unika slutar det finnas något vi själva kan skapa en relation till. Aron är inne på detta när vi diskuterar den inre arkitekturen, han har dock en ambivalens till hur mycket utrymme det egna tyckandet ska få ta. Mats och Hanna är också inne på samma spår, att platsers historia och unicitet behöver tydliggöras. Hanna pekar på att vi behöver hitta ett språk att kommunicera med och med projektet på Råängen används konsten som ett sätt att väcka dessa frågor. Anna använder konstnärskapet som ett sätt att kommunicera platsers vadheter. Den konstnärliga blicken verkar, utifrån vad vi har läst och förstått genom intervjuerna, vara en väl utvecklad intellectuspraktik. En praktik som har stora mått av estetisk erfarenhet där vi tillåts relatera till det som varit och samtidigt blicka framåt mot det som ännu inte finns.

Konstnären Emma Göransson sätter ord på hur den konstnärliga blicken kan synliggöra det omätbara. Hon beskriver hur hon går längs stranden och letar efter spår av ett tegelbruk som tidigare varit hjärtat för platsen men som med tiden helt och hållet fallit i glömska.

När jag vandrar i strandlinjen ser jag mängder av krossat tegel titta fram från sjöbotten.
Det lyser ur djupet, som röda stjärnor på en mörk och gyllig himmel. Det är minnen
som ligger därnere. De behöver min blick för att skriva sig synliga.

(Emma Göransson 2012, 22)

Ta hjälp av konsten tidigare i processerna

Den konstnärliga blicken kan vara ett viktigt verktyg i ett tidigt skede av utformningsarbetet. I Råängen användes konsten för att öppna upp till diskussion kring framtida utveckling och Domkyrkans roll. Konsten var en katalysator för tankar och funderingar som annars inte kommit fram. För att konstnärliga värden ska få prägla våra gestaltade livsmiljöer råder det konsensus bland de intervjuade kring att konsten måste komma in i tid, ju tidigare desto bättre.

Konstnärer behöver vara med redan från början av processen för att det ska kunna komma till sin rätt. Aron och Anna pratar båda om att konsten behöver vara öppen och tillgänglig. Aron pratar om att tillgänglig konst kan leda till att människor skapar en relation till platsen och Anna poängterar att den måste tåla ögats slitage. Den måste vara öppen för individens perception (Dewey 2005) och olika tolkning av hur den skulle kunna användas. Mats beskriver också hur en persons egen erfarenhet avgör om den trivs på platsen, likt perception. Hanna menar att vi måste värna om befintliga unika värden och lära oss att visa på dess betydelse. Om konstnären kommer in tydligt finns större handlingsutrymme för att utforska och använda dessa värden.

7.2 Metodreflektion

När vi gick in i arbetet var vi inte säkra på vad en konstnärlig metod var. För oss var det ett luftigt koncept som inte riktigt gick att ta på. Vi uppskattade blomman men förstod inte sambandet mellan luften, jorden, ljuset och fröet som krävs för att den ska bli till. Detta samband är komplext och tar inte slut för att det här arbetet gör det. Så länge det finns nya situationer finns nya lärdomar att skapa erfarenheter från. Genom det kan vi konstatera att meta-metoden bäddar för vidare forskning där ämnet hela tiden förändras. Vi ser den här uppsatsen som en beståndsdel i den processen.

Utifrån vår valda meta-metod är det intressant att reflektera över hur vi har gått igenom en process av förändring och hur arbetet har formats i takt med att problemet har framträtt tydligare. Att skrivarbetet blev en form av designprocess där vi inte riktigt från början visste vad det skulle leda till har varit utmanande och givande. Samtidigt har den ramen varit underlättande eftersom vi är två som skrivit arbetet, den har givit oss båda något att förhålla oss till när vi ska försöka förstå vad det är den andre menar. Att förhålla sig paktivt till den andres skrivande och lita på att även om jag inte förstår nu så kommer det att bli tydligt senare, är en lärdom som vi båda tar med oss från processen. Arbetet har för oss varit dubbelriktat, i den mening att det både har varit lärorikt att undersöka ämnet och att använda det. På så sätt skapar vi en "estetisk erfarenhet" rent praktiskt också.

Något som vi konstaterat i teorin och metoden är att många värden, och specifikt konstnärliga inte alltid går att beskriva i ord. Att då försöka göra ett teoretiskt skrivarbete om detta gör det svårt att på ett tydligt sätt formulera slutsatserna. Många av slutsatserna är lärdomar som har blivit praktisk kunskap för oss, sådant som sitter i utförandet. Men det viktigaste har vi iallafall försök sätta ord på nedanför

7.3 Slutsatser

Vårt arbete har syftat till att belysa ett alternativt synsätt än det som råder i dagens samhällsplanering. Genom vår teoretiska tolkningsram har vi undersökt detta genom att föreslå ett teoripaket där konstnärliga metoder och sinnlighet får större plats. Detta för att tillsammans med empiri och intervjuer besvara hur omätbara värden kan stärkas i gestaltade livsmiljöer.

Vi har kvantifierat oss till vägs ände och måste nu stanna upp och utvärdera vilka effekter det har medfört på vårt samhälle, positivt som negativt. Genom effektivisering och rationalisering har övertron på mätbarheten gått ut över stadsplaneringen. Dessa värden kommer inte tillgodose gestaltade livsmiljöer med människans välmående i fokus. För att lyckas med det och frångå dystopin behöver fler värden föras in i kalkylen.

Genom respondenternas olika perspektiv har vi nått lärdomar kring hur vi kan underlätta eller öka medvetenheten kring konst, omätbara värden och konstnärliga metoder i stadsutveckling. Trots det var det endast konstnären Anna som själv praktiserade konstnärliga metoder i stadsutveckling. Enligt henne kommer konstnärliga metoder in sent i allmänhet och används som utsmyckning till den redan färdigplanerade strukturen. För henne specifikt handlar konstnärliga metoder om att låta konsten genomskåda olika lager i samhället eller på plats genom att ta spjörn mot sammanhangets historik och känsla. Detta kan vi även se som ett exempel för hur konstnärliga metoder används genom att studera Råängen. I det projektet används konsten som medel för att undersöka vilka värden som projektet ska bygga på.

Underlaget räcker inte till för att generellt kunna besvara hur konstnärliga metoder används inom stadsutveckling idag. Däremot kan vi se specifika exempel på hur konstnärliga metoder används vilket också är där konstnärliga metoder kommer till sin rätt, i det situationsunika. Vidare forskning skulle därför kunna handla om att bredda studien med fler konstnärer och fler projekt för att uppnå berikad erfarenhet och kunskap kring konstnärliga metoders bidrag i stadsutveckling för gestaltade livsmiljöer. Ju närmare vi kommit kunskapen desto mer har vi insett hur svår den är att definiera. En definition skulle nästan vara motsägelsefull i den här kontexten. Trots att den teoretiska tolkningsramen använts som ett verktyg för att lyfta konstnärliga metoder i gestaltade livsmiljöer ser vi en brist i att tillämpa ett verktyg för konstnärliga metoder i sig. Genom teorin har vi sett hur människors erfarenheter ser olika ut, vi kan känna igen oss men aldrig till fullo förstå någon annans erfarenheter. Konstnärliga metoder belyser det situationsunika vilket betyder att tolkningsramen riskerar att falla under den kritik vi själva för kring att tillämpa generella lösningar på specifika problem. Vi kan dock konstatera att konstnärliga metoder skulle behöva ingå i det grundackord som sätter ton för hur vi hanterar problemlösning i stadsplaneringen idag. Konsten tillåter oss träda in i andra världar som inte bara kompletterar vår verklighet utan också gör den tydligare och rikare.

Det finns något värdefullt i att uppehålla sig i den nyfikenhet som uppstår i det gåtfulla och okända. Sökandet kan förstås som en aktiv process som stimulerar vårt intellekt och vidgar våra vyer. Att enbart förlita sig på de värden NPM bygger på, skapar friktion för omätbara och sinnliga värden i gestaltade livsmiljöer. Samtidigt hämmar det vår utveckling, vi blir helt enkelt dummare. I detta konstaterande kan vi börja formulera ett svar på uppsatsens andra frågeställning för hur omätbara värden i gestaltade livsmiljöer kan lyftas fram med hjälp av konstnärliga metoder.

Det vi kan se är att den dikotomi som vi ställt upp behöver sammanföras, den planering vi har idag fokuserar allt för mycket på den ena sidan av dikotomin, den objektiva, generella och ratio-drivna sidan. Konstnärliga metoder skulle kunna vara ett sätt att föra samman sidorna och skapa den helhet som vi insett behövs inom planeringen. Konsten är det medium som kan belysa omätbara värden, det fungerar i det specifika och det är ett sätt att lyfta fram subjektivitet i gestaltad livsmiljö. Konst kan då bli en motkraft i samhället som hjälper oss att hantera icke-vetande i en planering som annars syftar till att skapa bestämdhet kring framtiden.

Sinnligheten och konsten bidrar till vår trivsel och är samtidigt en viktig del i vårt känsloliv. Vi bör acceptera dessa begrepp som ett inneboende behov hos oss alla. Detta för att inte berövas fundamentala pusselbitar i det som bygger vår mänskliga erfarenhet till vinst- och effektivitetsgörande ändamål som i slutändan kommer dränera oss på givande upplevelser i gestaltade livsmiljöer.

Det vi vet nu är i viss mån att vi inte vet, kanske något klichéartat men ändå sant. Det innebär att vi måste lära oss hantera och acceptera att vi inte vet hela sanningen, d.v.s. leva med icke-vetandet.

Konsten är i sin natur ett utforskande medium där något som inte tidigare fanns skapas. Den leder oss mot ny kunskap och förståelse vilket kanske är dess starkaste bidrag till stadsutvecklingen. Konsten utmanar och skapar nya förutsättningar, belyser det som inte syns och i bästa fall får oss att tänka.

Epilog

På något sätt har jag varit här förut, men måste gå nu.
Jag dyker in bland snåren.
Det går bara att tränga sig igenom med ett steg framåt
och två åt sidan, som en schackspringare.
Så småningom glesnar det och ljusnar.
Stegen blir längre.
En gångstig smyger sig fram till mig.
Jag är tillbaka i kommunikationsnätet.
På den nynnande kraftledningsstolpen sitter en
skalbagge i solen.
Under de glänsande sköldarna ligger flygvingarna
hopvecklade
lika sinnrikt som en fallskärm packad av en expert.

Ur "Gläntan" av Tomas Tranströmer

Referenser

- Andersén, J. (2020). *Ett politiskt bygge: översiktsplaneringens innehållsmässiga utveckling* (Doctoral dissertation, Blekinge Tekniska Högskola).
- Allmendinger, P. (2017). *Planning theory*. Macmillan International Higher Education.
- Allmendinger, P., & Haughton, G. (2009). Soft spaces, fuzzy boundaries, and metagovernance: the new spatial planning in the Thames Gateway. *Environment and Planning A*, 41(3), 617-633.
- Bornemark, J. (2018). Det omätbaras renässans. *En uppgörelse med pedanternas världsberravälde*, 2. Volante
- Bornemark, J. (2020). Horisonten finns alltid kvar: om det bortglömda omdömet. Volante
- Campbell, S. D. (2013). Sustainable development and social justice: Conflicting urgencies and the search for common ground in urban and regional planning. *Michigan Journal of Sustainability*, 1. Tillgänglig: <https://quod.lib.umich.edu/m/mjs/12333712.0001.007?view=text;rgn=main>
- Cresswell, J. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Dee, C. (2012). *To design landscape: art, nature & utility*. Routledge.
- Denscombe, M. (2016). *Forskningshandboken - för småskaliga projekt inom samhällsvetenskaperna*. Studentlitteratur.
- Dewey, J. (2005). *Art as experience*. Penguin.
- Eisenhardt, K.M. (1989). Building Theories from Case Study Research. *The Academy of Management Review*, 14 (4), 532-550. doi: 10.2307/258557
- Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative inquiry*, 12(2), 219-245.
- Gruening, G. (2001). Origin and theoretical basis of New Public Management. *International public management journal*, 4(1), 1-25.
- Göransson, E. (2012). Platsens poetik - om materiella minnen och dolda landskap. *Ikaros*. 12-01-21. http://www.tidskriftenikaros.fi/wp-content/uploads/arkiv/2012-1/ika112_goransson.pdf 22-04-01.
- Haughton, G., Allmendinger, P., & Oosterlynck, S. (2013). Spaces of neoliberal experimentation: soft spaces, postpolitics, and neoliberal governmentality. *Environment and Planning A*, 45(1), 217-234.
- Hedenfelt, E. (2013). *Hållbarhetsanalys av städer och stadsutveckling: ett integrerat perspektiv på staden som ett socioekologiskt, komplext system*. Malmö university, Department of Urban Studies.
- Krupinska, J. (2016). *Att skapa det tänkta: en bok för arkitekturintresserade*. Studentlitteratur.

- Rittel, H. W., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy sciences*, 4(2), 155-169.
- Kulturdepartementet. (2018). *Politik för gestaltad livsmiljö*. (Ku18:05). Stockholm. Regeringskansliet
<https://www.regeringen.se/4a72ce/contentassets/0c956f9d26224b7f87420fe50c0d0f/politik-for-gestaltad-livsmiljo-.pdf>
- Kvale, S., & Torhell, S. E. Den kvalitativa forskningsintervjun (The qualitative research interview). 1997. *Studentlitteratur, Lund*.
- Nazem Tahvilzadeh, Stig Montin & Mikael Cullberg (2017) Functions of sustainability: exploring what urban sustainability policy discourse “does” in the Gothenburg Metropolitan Area, *Local Environment*, 22:sup1, 66-85, DOI: 10.1080/13549839.2017.1320538
- Lynch, K. (1964). *The image of the city*. MIT press.
- Pelzer, P., Hildingsson, R., Herrström, A., & Strippel, J. (2021). Planning for 1000 years: The Råängen experiment. *Urban Planning*, 6(1), 249-262.
- Region Skåne (2018) *Region Skånes strategi för gestaltad livsmiljö- arkitektur, form och design*.
https://utveckling.skane.se/siteassets/publikationer_dokument/region_skanes_strategi_for_gestaltad_livsmiljo_2018_sida.pdf [Hämtad 2022-02-28]
- Sennett, R. (2018) Den öppna staden. *En etik för byggande boende*
- White Arkitekter (2015) *Domkyrkans vision för utveckling på brunnshög*.
- Tranströmer, T. (2011). *Dikter och prosa 1954-2004*. Albert Bonniers Förlag.
- Österberg, D. (2000) *Stadens illusioner: en sociomateriell tolkning av Oslo*. Korpen

Radioprogram:

- Filosofiska rummet. (2022). *Människan mellan kaos och ordning*. [Radioprogram]. Sveriges radio, Lokatt media. 2022-02-27.
<https://sverigesradio.se/avsnitt/manniskan-mellan-kaos-och-ordning> [2022-02-27]

Länkar:

- Aspenström, A. (2020). *Behåll närheten mellan våra yttre och inre rum*. Sveriges arkitekter.
<https://www.arkitekt.se/blogg/blogg-aron-aspenstrom/behall-narheten-mellan-vara-yttre-och-inre-rum/> [Hämtad 2022-03-16].
- Aspenström, A (2021) *Ge folklivet rum i nya lövholmen*. Sveriges arkitekter.
<https://www.arkitekt.se/blogg/blogg-aron-aspenstrom/ge-folklivet-rum-i-nya-lovholmen/> [Hämtad 2022-03-16].
- Boverket (2021). *Politik för gestaltad livsmiljö*. Boverket. Karlskrona.
<https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/arkitektur-och-gestaltad-livsmiljo/gestaltad-livsmiljo/politik/>. [2022-02-15].
- Domkyrkan Lund. (UÅ). *Råängen*. <https://raangen.se/sv/about/#raangen>. [Hämtad 2022-02-28].
- Egidius, H. (2022) *Psykologiguiden*. Natur och kulturs psykologilexikon.
<https://www.psykologiguiden.se/psykologilexikon/?Lookup=medvetandestr%C3%B6m> [Hämtad 2022-03-14]
- Lunds kommun. (UÅ). *Brunnshög*.
<https://lund.se/Brunnshog/?fbclid=IwAR0Dw0BNNmdDmxd77GihtuM34vEGtZE-8Yfwtg6iypVJG24dNbRK0vHq9xc> [Hämtad 2022-03-14]
- Statens konstråd. (UÅ). *Gestaltad livsmiljö*. <https://statenskonstrad.se/om-oss/vad-vi-gor/gestaltad-livsmiljo/> [Hämtad 2022-02-15]